

ANA KRZNARIĆ

NARODNA MEDICINA, HIGIJENA I POROD U LOVINAČKOM KRAJU

Ana Krznarić
Peščenica 17
HR 47300 Ogulin
akrznari@ffzg.hr

UDK: 39:61(497.5 Lovinac)
615.89(497.5 Lovinac)
Pregledni članak
Ur.: 2010-12-15

Rad prikazuje podatke prikupljene terenskim istraživanjem u mjestima općine Lovinac o tradicijskim oblicima liječenja, higijenskim prilikama i porodu u razdoblju prve polovice 20. stoljeća. Autorica će pokušati predstaviti temu sjećanjima i razmišljanjima kazivača s kojima je razgovarala.

Cljučne riječi: narodna medicina, liječenje, biljke, higijena, porod

Uvod

Često se kaže da je zdravlje čovjekovo najveće bogatstvo, što znači da ga treba čuvati, brinuti o njemu i pokušati ga održati. Biomedicina kakvu poznajemo danas razvijala se postupno, te je teško i sporo dopirala do zabačenijih seoskih područja, pa se postavlja pitanje kako su se ljudi nosili sa ozljedama i bolestima onda kada u selima još nije bilo liječničkih i veterinarskih ambulanti te zubarskih ordinacija. Stoga narodnu medicinu kojoj su ljudi tijekom prve polovice 20. stoljeća pribjegavali, opravdano možemo smatrati sastavnim i vrlo značajnim aspektom njihovih života.

Cilj ovoga rada je prikazati kako su se ljudi liječili i brinuli o svome zdravlju kada nisu mogli posjetiti liječnika, te koje su sve segmente narodne medicine poznavali i primjenjivali. Također, u radu će se pokušati utvrditi

primjenjuju li se još uvijek neka od tih starih znanja o liječenju te u kojoj se mjeri danas isprepliću narodna i "moderna" medicina.

Kako je etnomedicina dosta široko područje istraživanja, ona uključuje i magijske oblike liječenja ili zaštite od bolesti,¹ što će u ovome radu biti izostavljeno, te će se više pozornosti posvetiti nekim raširenijim i, uvjetno rečeno, konkretnijim oblicima liječenja.

Podatci izneseni u radu prikupljeni su terenskim istraživanjem provedenim u lovinačkom kraju, i to u dva navrata, krajem ožujka te krajem svibnja 2010. godine.² Ukupno je ispitano 25 kazivača,³ od čega je 17 bilo ciljanih, a preostalih 8 kazivača su bili ukućani ili gosti koji su prisustvovali intervjui te su se uključivali samo ponekad, da bi dodali ili potvrdili neki podatak. Većina kazivača bila je iz Lovinca te iz Piplice⁴ (iz svakog mjesta po sedam), šest kazivača iz Sv. Roka, po jedna kazivačica iz Vagana, Ričica i Kika te dvije kazivačice koje inače žive u Zagrebu, a rođene su u Smokriću gdje je razgovor s njima i održan. U ovome radu prikazane teme obuhvaćaju u prvom redu seljački sloj stanovništava ovoga kraja. U samome mjestu Lovinac, administrativnom centru područja obuhvaćenog ovim istraživanjima, živjele su i obitelji pretežito bogatijih i uglednijih trgovaca, obrtnika i učitelja, koje istraživanjem ovih tema nisu bile obuhvaćene.

Razgovori s kazivačima vođeni su metodom strukturiranog i polustrukturiranog intervjua, a u pripremi upitnice na kojoj su se intervjui temeljili korištene su *Upitnice etnološkog atlasa Jugoslavije*⁵ (UEA) iz sveska

¹ Vidi rad Karle Hustić u ovome svesku *Senjskog zbornika*.

² Istraživanje je provedeno u okviru kolegija *Prakse terenskog istraživanja* na dodiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod mentorstvom prof. dr. sc. Milane Černelić, uz novčanu potporu projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice Milane Černelić. Zahvaljujemo načelniku općine Lovinac Danijelu Jurjeviću na ljubaznoj pomoći prilikom terenskog istraživanja, posebice u preporuci kazivača te osiguranju prehrane i prijevoza po terenu. Zahvaljujemo i svim kazivačima, te mnogim Lovinčanima koji su nas uputili na pojedine važne kazivače za ispitivanje ove teme, kao i drugih tema koje su se istraživale i čiji su rezultati objavljeni i u drugim prilogima u ovome svesku *Senjskog zbornika*.

³ Radi zaštite identiteta, u radu nisu navedena puna imena kazivača, već samo godina rođenja i mjesto iz kojeg dolaze. Dvoje kazivača nisu željeli reći godine svojega rođenja, pa će se pri pozivanju na njihove iskaze navoditi upitnik uz godinu njihova rođenja.

⁴ Razgovor s kazivačicom rođ. 1940. održan je u Piplici gdje je rođena, no njezino prebivalište je u Kanadi.

⁵ *Upitnice etnološkog atlasa Jugoslavije* su dio arhivske građe Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Na temelju *Upitnica* prikupljeni su podaci o elementima tradicijske kulture s prostora bivše Jugoslavije od šezdesetih godina 20. stoljeća. *Upitnice* sadržavaju 157 tematskih cjelina kojima su obuhvaćene materijalna, društvena i duhovna kultura Hrvata i drugih Južnih Slavena. Arhiv etnoloških upitnica sadrži

III, tema broj 87. *Umivanje, kupanje, pranje*, te iz sveska IV, tema broj 124. *Porod, dojenje, prvi zub*. Upitnica je strukturirana tako da ju čine četiri tematska dijela: prvi dio odnosi se na ispitivanje odnosa ljudi prema zdravlju i bolesti, zatim slijede pitanja vezana uz konkretne lijekove, što uključuje biljke, namirnice i prakse koje su bile korištene radi liječenja, treći dio upitnice obuhvaća pitanja o higijeni, a posljednji dio čine pitanja o porodu. Pitanja su oblikovana tako da ne navode kazivača na odgovor, pa tako nisu navedene npr. konkretne biljke ili prakse, čime je prepušteno kazivačima da sami imenuju ono što su koristili. Upravo se to na terenu u nekim slučajevima pokazalo problematičnim. Naime, moderna je medicina na istraživanom području počela zamijenjivati narodnu sredinom 20. stoljeća pa su na pitanja o ovoj temi odgovarali stariji kazivači, odnosno oni koji su djetinjstvo i mladost proveli u prvoj polovici 20. stoljeća. No, ti kazivači, od kojih su neki stariji i od 80 godina, nisu se mogli prisjetiti svih elemenata koje su koristili i njihovih naziva, stoga je konkretno upućivanje u nekim slučajevima ipak bilo potrebno, pa su se pitanja na licu mjesta prilagođavala dotičnoj situaciji. Na temelju prikupljenih podataka mogu se prepoznati pojedini obrasci koji su bili prisutni u svim mjestima u kojima je istraživanje provedeno, no vidljivi su i oni elementi koje možemo smatrati iznimkama ili značajkama za samo pojedino područje ili pojedino razdoblje. Zbog karaktera teme, podatci su najvećim dijelom sjećanja kazivača i priče iz mladosti, te je stoga razgovor sa svakim pojedinim kazivačem imao svoj tijek. Ipak, sistematizacijom se mogu prepoznati jasni podatci koji su potvrđeni od više kazivača, dok se pojedinačno potvrđene podatke pokušalo podrobnije ispitati i protumačiti. Istraživanjem nisu zabilježene značajne razlike u odgovorima, ali je zabilježeno mnogo zanimljivih priča i iskustava, tako da neka od njih nisu mogla biti izravno citirana.

Tema narodne medicine, higijene i poroda već je obrađena u nekim drugim krajevima Hrvatske, pa su članci koji se time bave korišteni kao polazište ovome radu. Petra Kelemen napisala je članak *Segmenti narodne medicine* objavljen u sv. 2 monografije *Živjeti na Krivom Putu* (2009) koji je nastao kao rezultat terenskog istraživanja na području senjskoga zaleđa. Članak se bavi ljekovitim travama, liječenjem vezanim uz pojedine bolesti, temom poroda, higijenom te prisutnošću narodne medicine u suvremenosti. Autorica je na vrlo iscrpan način abecednim redom opisala pojedinačne ljekovite biljke i pripravke, te simptome za čije se ublažavanje ili liječenje te biljke primjenjuju, pa je njezin članak poslužio kao predložak za strukturu ovoga rada.

izvornu rukopisnu građu ispunjenih upitnica koju su ispunjavali djelatnici Odsjeka, studenti etnologije te brojni suradnici (usp. P. KELEMEN – T. RUBIĆ, 2006, 105-106).

Sanja Galović je istraživala značajke narodne medicine na području gornjih Ravnih kotara, te piše o narodnoj medicini, higijeni i porodu na tom području. Njezin rad *Tradicijska medicina, porođajne i higijenske prilike te vjerovanja u nadnaravna bića* (2010) također je prikaz konkretnog terenskog istraživanja, a pisan je tako da je autorica grupirala ljekovite pripravke sličnog podrijetla, primjerice, *povrće kao lijek*, te opisivala simptome i oboljenja kod kojih pojedina skupina pripravaka pomaže u liječenju. Ovaj članak mi je također pomogao u pripremi za istraživanje, te u strukturiranju prikupljenih podataka.

Najviše podataka o lovinačkom kraju može se pronaći u dvjema knjigama autora Mile Japunčića: *Taslak: rječnik Sv. Roka* (1998) i *Lovinački kraj: vrijeme i ljudi* (2000). Naime, Mile Japunčić rođen je u Sv. Roku te je krajem devedesetih godina 20. stoljeća proveo istraživanja u svome rodnom kraju, a prikupljene podatke spojio je u dvije navedene knjige. *Taslak* sadrži nazive, napjeve i jezične karakteristike ovog kraja, a knjiga *Lovinački kraj: vrijeme i ljudi* daje vrlo širok i zanimljiv opis područja kroz njegove povijesne, kulturne, ekonomske, geografske, gospodarske i druge značajke. U tom smislu, obje knjige, iako prožete subjektivnošću autora i nedostatkom kritike, korisne su čitateljima ovoga rada da se upoznaju s istraživanim područjem da bi ovdje iznesene podatke mogli bolje razumjeti. Također, knjige su poslužile u pripremi za ovo terensko istraživanje, odnosno za upoznavanje s područjem koje je trebalo istražiti, a pojedini podatci iz knjiga poslužili su i za usporedbu s podacima koje sam prikupila.

Osim toga, o nekim temama iz tradicijskog i suvremenog života lovinačkog kraja može se saznati i u drugim radovima objavljenima u ovome svesku *Senjskog zbornika*, a postoji i nekoliko internetskih stranica na kojima se također mogu pronaći brojni podatci o istraživanom kraju.⁶

Prilikom proučavanja već postojećih podataka o lovinačkom kraju, pronađeni su i podatci koji su prikupljeni na ovom području i zapisani u već spomenutim *Upitnicama etnološkog atlasa Jugoslavije*. Riječ je o podacima iz sveska III., tema broj 87. *Umivanje, kupanje, pranje, za mjesta Vranik*⁷ i Sv.

⁶ Stranica www.lovinac.hr je službena stranica općine Lovinac na kojoj se mogu pronaći podatci o povijesnim, geografskim, prirodnim karakteristikama područja, o stanovništvu, te udrugama, novim projektima i aktualnim događajima koji se tiču ovoga kraja. Također se navode i osnovni podatci o Općini Lovinac, a portal www.nasa-lika.com donosi podatke i aktualnosti vezane za čitavo područje Like, pa se tako bavi i događajima iz lovinačkog kraja. Osim na ovim web stranicama, mnogo podataka se može pronaći i internetskim pretraživačima, upisivanjem ključnih riječi Lovinac, Lika i sl.

⁷ Vranik je naselje u općini Lovinac, koje je obuhvaćeno istraživanjem zapisanim u pronađenim *Upitnicama*, ali zbog vremenske i tehničke ograničenosti terenskog istraživanja

Rok, te iz sveska IV., te tema broj 124. *Porod, dojenje, prvi zub*, za ta naselja. Podatci zapisani u upitnicama bit će, zbog bolje preglednosti rada i lakše usporedbe podataka, navedeni u bilješkama na dnu stranica. Važno je napomenuti kako pitanja iz korištenih *Upitnica etnološkog atlasa Jugoslavije* nisu identična onim pitanjima koja su postavljena na terenu, stoga ni dobiveni odgovori nisu jednako uobličeni. Također, odgovori zapisani u Upitnicama su općenitog karaktera, sažeti su i ne pružaju detaljnije informacije. Ovdje će biti navedeni samo oni podatci iz *Upitnica* koji su ispitani i na terenskom istraživanju, da bi komparacija podataka bila preglednija i da bi se izbjegle eventualne nejasnoće.

Autorica Tanja Bukovčan-Žufika pisala je o položaju i važnosti istraživanja same etnomedicine unutar etnologije, te je u članku *Narodna medicina kao predmet etnologije* dala povijesni i znanstveni pregled teorija, disciplina i autora koji su se bavili narodnom medicinom. Taj je članak važan za detaljnije upoznavanje sa samim pojmom etnomedicine, njezinom ulogom i oblicima, o čemu će biti riječi u prvom dijelu ovoga rada. U nastavku slijedi prikaz prikupljenih podataka kroz cjeline: odnos ljudi prema bolesti i zdravlju, lijekovi i prakse liječenja, higijena te porod.

Pojam narodna medicina

Biti zdrav, odnosno ne biti bolestan jednako je važno u svim kulturama svijeta,⁸ a narodna medicina je disciplina koja se bavi upravo *pojmovima zdravlja i bolesti, načinima na koje se bolest objašnjava ili sprječava, načinima na koje se bolest liječi i u čiju uspješnost se vjeruje, te pojedincima kojima se ostali obraćaju u slučaju bolesti.*⁹

Narodnom medicinom bavi se više disciplina, kao što su etnomedicina, medicinska antropologija, tradicionalna te narodna medicina. Sve one imaju sličan predmet proučavanja, a razlike su vidljive tek u metodologiji, te povijesnom ili teorijskom okviru.¹⁰

U ovome radu bit će riječi o narodnoj medicini koja obuhvaća načine na koje su se liječili naši djedovi i bake, koji su živjeli u doba prve polovice 20. stoljeća kada je u ruralnim područjima moderna, odnosno biomedicina bila vrlo slabo dostupna.

prikazanog u ovome radu, nije moglo biti obuhvaćeno. Ipak, podatci iz Vranika će biti navedeni u radu jer se smatraju korisnima i daju širu sliku rasprostranjenosti i značajki istraživanih pojava.

⁸ T. BUKOVČAN ŽUFIKA, 2003, 146.

⁹ *Ibid.*, 145.

¹⁰ Usp. *Ibid.*, 166.

Predmetom proučavanja narodne medicine smatramo medicinske koncepte zdravlja, bolesti i liječenja kao dijelove društvenog i kulturnog sustava¹¹. Baveći se narodnom medicinom obuhvaćamo mnoge društvene, kulturne, etničke te religijske aspekte života ljudi. Također, obuhvaćamo i znanje koje se, usmeno ili pismeno, prenosilo s generacije na generaciju.¹²

Kao posebno važnu značajku narodne medicine, T. Bukovčan-Žufika ističe vjerovanje da nam netko ili nešto pomaže, kako bi nam to uistinu i moglo pomoći. Zapadna je biomedicina ovu postavku zanemarila, dok ju moderna etnomedicina sve više uzima u obzir.¹³

Odnos ljudi prema zdravlju i bolesti

Na samom početku svakog razgovora s kazivačima cilj je bio ispitati na koji način oni doživljavaju i tumače stanje fizičke bolesti, odnosno kako se to prije tumačilo. Liječenje bolesti je Lovinčanima, koji su u djetinjstvu i mladosti poznavali samo narodnu medicinu, zapravo podosta neodređen pojam. To dokazuju podatci prema kojima je na pitanje kako su se ljudi prije liječili u većini slučajeva odgovor je bio *nikako*¹⁴ ili pak *svakako*¹⁵, iz čega je vidljivo da kazivači ne percipiraju jednako ozbiljnost pojedine bolesti ili simptoma, te su posezali za različitim oblicima pomoći iz vlastite okoline, o čemu će biti riječi dalje u tekstu.

Samo troje kazivača¹⁶ je odmah navelo primjenu različitih biljaka i trava kao oblik liječenja koji su koristili. Time se postavlja pitanje u kojoj je mjeri pojedini kazivač primjenjivao takav način liječenja, što je vrlo teško istražiti i odrediti, a upitno je i koliko je tko uopće vjerovao u liječenje travama. O tome svjedoči i sljedeće kazivanje: *...kol'ko se ja sjećam, ja i moja uža obitelj, mi... nismo puno u to vjerovali. A ja sad ne vjerujem puno.*¹⁷

Pošto govorimo o razdoblju prve polovice 20. stoljeća, razumljivo je da je broj liječnika na području čitave Like tada bilo malen, a najbliža liječnička ambulanta stanovništvu općine Lovinac bila je u Gračacu, te nešto dalje u Gospiću. U to vrijeme *doktor je u Lovinac dolazio iz Gračaca, dolazio je iz Gračaca i prije određeni dan, mislim dvaput tjedno.*¹⁸

¹¹ *Ibid.*, 147.

¹² Usp. *Ibid.*, 165.

¹³ Usp. *Ibid.*, 152-153.

¹⁴ Dvije kazivačice (r. 1928. i 1937) i dva kazivača (r. 1931. i 1935) iz Lovinca te kazivačica iz Sv. Roka, r. 1929.

¹⁵ Kazivač iz Piplice, r. 1935. i kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹⁶ Kazivač iz Piplice, r. 1929. i dvije kazivačice (1930. i ?) iz Sv. Roka.

¹⁷ Kazivačica iz Sv. Roka r.?

¹⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1935, a potvrđuju kazivač iz Lovinca, r. 1931. i kazivač iz Piplice, r. 1929.

Stalnog liječnika je Lovinac, kao središte čitave općine, dobio tek *debelo iza rata* [Drugog svjetskog, op. a.] (...) *je doša doktor, pedeset i neke u Lovinac prvi put,*¹⁹ *a na staru Jugoslaviju Sveti Rok je također ima' doktora*²⁰.

Ljudi su stoga bili primorani ići u Gračac potražiti zdravstvenu pomoć jer liječnici nisu obilazili²¹ bolesnike koji zbog zdravstvenog stanja ili nedostatka prijevoza ne bi mogli putovati u Gračac. Čulo se i drugačije mišljenje: *Nekako je moga' doći ali trebalo je unda i plat'ti*.²²

Upravo zato liječnika se posjećivalo samo kada se radilo o teškim bolestima: *za male bolesti i za sitnice nije se išlo*.²³ Kazivačica iz Ričica r. 1932. objašnjava kako *malo ljudi bilo je i bolesno jako, jer su svi jeli prirodnu hranu*.

Učestaliji posjeti liječniku započeli su *poslje Drugog svjetskog rata*,²⁴ odnosno prije *sigur'o trideset-četrdeset godina*,²⁵ dok kazivač iz Lovinca r. 1942. kaže: *poslje ovog Domovinskog rata*. Odstupanje njegova odgovora možemo objasniti činjenicom da je on već u mladosti otišao na rad u Njemačku, pa je možda zato njegovo sjećanje drugačije od sjećanja ostalih ispitanika.

Zanimljiva je pojava narodnih ili lokalnih zubara. Naime, *za stare Jugoslavije nije bilo zubara na našoj općini Gračac i Lovinac, u Gospiću je bije jedan, u svem tom krugu. Bilo je starih ljudi koji su imali klješta i koji su išli k njima čupat. (...) Kad se nije moglo durat, onda se išlo tome čoviku u selu što je čupa sa klješti*.²⁶ Takve ljude nazvaju *nadrizubar(ima)*.²⁷ To su bili *domaći ljudi koji su imali klješta*.²⁸ Pojedini kazivači spominju i žene zubarice,²⁹ s nazivom *babe*,³⁰ navodeći pritom i ženu po imenu Anka Tomljenović koja se bavila vađenjem zubiju.³¹ Podatci o vrsti klješta koje su

¹⁹ Kazivačica iz Kika, r. 1946.

²⁰ Kazivačica Sv. Roka, r. 1930.

²¹ Kazivač iz Piplice, r. 1929, kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. i kazivačica iz Ričica, r. 1932.

²² Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²³ Kazivač iz Piplice, r. 1929, a kazivač iz Lovinca, r. 1935. i kazivačica iz Ričica, r. 1932. potvrđuju ovaj podatak. Kazivač iz Lovinca čak kaže da se išlo *A kad je već ono pred smrt, tako rekoć*.

²⁴ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

²⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, a podatak potvrđuju troje kazivača iz Lovinca (r. 1931, 1937. i 1942.), troje kazivača iz Piplice (r. 1929, 1929. i 1934) te dvije kazivačice iz Sv. Roka (r. 1945. i ?).

²⁷ Dva kazivača iz Lovinca (r. 1931. i 1942).

²⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

²⁹ Kazivač iz Piplice, r. 1929. te dvije kazivačice, jedna iz Ričica, r. 1932. druga iz Sv. Roka, r. 1945.

³⁰ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

³¹ Kazivačica iz Sv. Roka r. 1945. i kazivač iz Piplice, r. 1929.

seoski zubari koristili i njihovoj namjeni se razlikuju. S jedne strane, neki kazivači kažu kako *za vadit' zube su posebna klješta. (...) Kovali sami. Kovač skuje i obradi malo turpijom i... (...) bila su klješta ovako bija je metalni dijo, a na njemu je bijo tu šupa, na njemu je bila jedna kuk'ca, kuk'ca, i uzme ono, kuk'cu ono nasloni i izvrne ga van iz, iz čeljusti,*³² dok drugi govore o *običnim klještima,*³³ a *ta klješta su služila za sve.*³⁴ Ponekad ih se iskuhaval³⁵ ili dezinficiralo rakijom,³⁶ a sam postupak vađenja zuba vršen je *bez injekcije, bez ičega.*³⁷ Drugi način vađenja zuba bio je koncem: *zvalo se dretva, a tu dretvu unda malo voskom po uno kroz vosak provučješ. (...) I unda ti taj konac zasuče oko zuba, doli nisko, i ovaj... nekako ga stegne i unda priko ova dva prsta vako primota (...) i povuče.*³⁸ Znalo se dogoditi da se ponekad izvadi i zdrav zub,³⁹ a razlog tome vjerojatno je bila nestručnost (kazivači potvrđuju da su seoski zubari kojih se oni sjećaju bili samouki⁴⁰). Školovanog se zubara počelo posjećivati tek prije trideset ili četrdeset godina,⁴¹ iako se spominje da ima ljudi koji ni danas ne idu učenome zubaru kada ih muči zubobolja.⁴² Premda nitko to nije potvrdio, moguće je da se radi o nepostojanju navike u starijih ljudi da posjećuju zubara.

Govoreći o seoskim zubarima u kazivača se spontano javilo i sjećanje na ljude koji su namještali slomljene ili smaknute kosti i zglobove. Deset kazivača⁴³ potvrdilo je kako je u Lovincu postojao Jovo Gnjatović, čovjek koji je *bio možda bolji za namještanje kostiju nego ijedan kirurg i dan danas.*⁴⁴ *Radio je on prelome i iščašenja. (...) Radio je on uspješno te prelome i... Dolaz'li su ljudi ne samo od dole nego i šire okoline kod njega, a bio je samouk.*⁴⁵ Umro je *ima dvajset i pet godina,*⁴⁶ a kad bi ga ljudi upitali kol'ko

³² Kazivač iz Piplice, r. 1929.

³³ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

³⁴ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

³⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

³⁶ Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

³⁷ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

³⁸ Kazivačica Sv. Roka, r. 1930, a sličan način vađenja zuba koncem način opisao je i kazivač iz Lovinca, r. 1935.

³⁹ Kazivač iz Piplice, r. 1934. i iz Lovinca, r. 1942.

⁴⁰ Tri kazivačice iz Sv. Roka (r. 1930, 1945. i r. ?), dvoje kazivača iz Lovinca (r. 1931. i 1942) te kazivačica iz Ričica, r. 1932.

⁴¹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

⁴² Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. i kazivač iz Lovinca, r. 1942.

⁴³ Tri kazivača (r. 1931, 1934. i 1942) i dvije kazivačice (r. 1928. i 1937) iz Lovinca, dva kazivača (1929. i 1934) i jedna kazivačica (r. 1940) iz Piplice, te kazivačica iz Ričica, r. 1932.

⁴⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

⁴⁵ Kazivač iz Lovinca, r. 1931. Podatak da je bio samouk potvrdili su kazivač iz Piplice, r. 1934, kazivač r. 1942. i kazivačica r. 1928. iz Lovinca te kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. Samo je

košta, na primjer prelom ruke il' noge, a on nikad nije ima' cjene tol'ko to košta. Ako je prelom na ruki, pita ovaj, kol'ko trebam platit', veli kol'ko ruka vrijedi. Također, ima' je suprugu, onda supruga pomozu mu kad on radi, onda on privari nekako ovoga pacijenta kad moram reć' tako, privari ga i on ovaj... namjesti mu zglob.⁴⁷ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928. prisjeća se kako je vajik mora imat rakije dobre da to umaže kad napravi uno, onda to zalije rakijom. Osim Jove, spominje se i Jure Vrkljan, koji je također ravnao kosti, a bio je iz Sv. Roka.⁴⁸ Prema podacima koje kazivači navode, vidljivo je da uspoređuju učinkovitost narodne medicine u odnosu na biomedicinu. Pritom, češće su pomoć tražili u narodnoj medicini što potvrđuje činjenica da su odlazili samoukoj osobi koja je namještala kosti i zglobove, umjesto da se obrate školovanom liječniku. U konkretnom slučaju, uspješnijom su smatrali narodnu medicinu, a iz navedenog citata da je Jovo Gnjatović bio *možda bolji za namještanje kostiju nego ijedan kirurg i dan danas* može se pretpostaviti da bi istu opciju vjerojatno odabrali i danas.

I Mile Japunčić u knjizi *Taslak: rječnik Sv. Roka* (1998) govori o *posebnim sposobnostima* koje su ljudi jako cijenili, u koje ubraja već spomenuto vađenje zubi, kao i prepoznavanje ljekovitih trava, stavljanje pijavica te pomaganje pri porođaju.⁴⁹ Autor o narodnoj medicini općenito navodi: *Kako nije bilo liječnika, ni novca za njegovo plaćanje, nije postojao ni običaj tražiti pomoć, osim od Boga. Liječilo se uglavnom travama, od kojih su poznatije čuvarkuća, hajdučka trava, iva, kadulja, kimljen, kukurjek, metvica, pelin, rosopas, zlatna trava i stučeni cvijet (bobice) loze. Svetoročani su tradicionalno poznavali ljekovitost trava, koristeći se njima gdje god su ih držali djelotvornima.*⁵⁰ Upravo će o tome biti riječ u nastavku teksta.

Biljke i trave

*Od svih sredstava koje je narodna medicina širom svijeta koristila u prošlosti, a koje koristi i danas, ljekovite biljke na prvom su mjestu.*⁵¹ Razgovori s kazivačima tijekom ovog istraživanja najviše su se zadržavali

kazivač iz Lovinca, r. 1935. rekao kako je Jovo namještati kosti *naučio u Argentini. Bio je u Argentini i negdje su u nekoj divljini radili, i u toj divljini jedan je njemu urođenik to pokazivao. A on je to dobro zapamtio, onda kasnije da li je on čitao još malo više.*

⁴⁶ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

⁴⁷ Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

⁴⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. i kazivačica iz Lovinca, r. 1928.

⁴⁹ O tim praksama biti će riječi dalje u tekstu.

⁵⁰ M. JAPUNČIĆ, 1998, 225.

⁵¹ A. BRENKO *et al.*, 2001, 81.

upravo na temi različitih ljekovitih biljaka i trava, te njihovoj pripremi. Boravak na terenu u lovinačkom kraju potvrdio je poznatu činjenicu da je Lika područje bogato raznovrsnim biljem. Naime, na pitanje je li konkretno lovinačko područje bogato ljekovitim biljem najčešći odgovor bio je *pa ima toga oh... ima toga po njivami, tamo po pašnjacima. (...) ima tamo polja pa onda se tamo bere*⁵² ili pak *ljekovitog, samoniklog ljekovitog bilja ima jako puno*.⁵³ Kazivač iz Lovinca, r. 1942. čak je ispričao *kad je dobra berba, da su ljudi znali uzet ujesen traktor i prikolicu tu ovoj zadruzi prodaju to bilje*.⁵⁴ No, kazivači sami primjećuju da se to raznovrsno bilje malo koristi,⁵⁵ i to zbog neznanja i neupućenosti.

Većina kazivača prisjeća se istih ljekovitih biljaka koje se koristilo radi liječenja, i to njih otprilike petnaestak, koje su svi znali raspoznati, a naučili su to od starijih,⁵⁶ jer to znanje *se prenosilo usmenom predajom... usmenom predajom od jedni do drugi*.⁵⁷ No, *narodna se medicina (...) ne sastoji samo od starih tradicija prenošenih usmeno sa generacije na generaciju već i od elemenata prenošenih knjigama*.⁵⁸ Te knjige nazivaju se ljekarušama, a okupljaju recepte i upute za liječenje bolesti ljudi i životinja. Najviše ljekaruša sačuvanih sve do danas potječe iz razdoblja 19. i 20. stoljeća jer su se čuvale u obiteljima,⁵⁹ no ovim istraživanjem nije pronađena ni jedna ljekaruša ili kakvi drugi podatci sačuvani u pisanom obliku.

Analizom prikupljenih podataka nije uočen nikakav obrazac koji bi uputio na rasprostranjenost neke biljke samo na pojedinom dijelu istraživanog područja, no ponekad se dogodilo da neki kazivači pojedinu biljku nisu

⁵² Kazivač iz Piplice, r. 1929.

⁵³ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956. Podatak su potvrdili dva kazivača (r. 1931. i 1942) i dvije kazivačice (r. 1928. i 1937) iz Lovinca, dvije kazivačice iz Sv. Roka (r. 1929. i 1945) te kazivač iz Piplice, r. 1929.

⁵⁴ Godine 1945. u Lovincu je osnovana Nabavno-prodajna zadruga, koja do 1955. djeluje kao poljoprivredna zadruga. Tijekom ratnog razdoblja je zatvorena, a 1977. se ponovno otvara. Zadruga je bila vrlo uspješna, bavila se vlastitom proizvodnjom, kooperacijom i uzgojem plemenite stoke. Držala je farme muznih krava, koza, ovaca, pčela, otkupljivala je mlijeko i sl. Više od Poljoprivrednoj zadruzi, koja djeluje i danas, može se pronaći na web stranici <http://www.lovinac.hr>.

⁵⁵ Kazivač iz Lovinca, r. 1932.

⁵⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1929.

⁵⁷ Kazivač iz Piplice, r. 1929., a podatak su potvrdili dva kazivača (r. 1931. i ?) i jedna kazivačica (r. 1937) iz Lovinca, dvije kazivačice (r. 1930. i 1945) iz Sv. Roka, kazivačica iz Kika (r. 1946), iz Vagana (r. 1935), iz Ričica (r. 1932) i iz Smokrića (r. 1947) te kazivač iz Piplice, r. 1929.

⁵⁸ A. BRENKO *et al.*, 2001, 14.

⁵⁹ *Ibid.*

poznawali, ili im je bila poznata pod drugačijim nazivom. Također, podatci pokazuju kako je pojedina biljka ili trava mogla poslužiti radi liječenja ili ublažavanja više različitih bolesti.

Najviše kazivača istaknulo je lipu i stolisnik kao biljke koje se prije često koristilo radi liječenja. Od lipe (lat. *Tilia platyphyllos*)⁶⁰ se kuhao čaj⁶¹ koji se ističe ugodnim mirisom⁶² i koji se pio za prehlade⁶³ i ako stomak boli isto⁶⁴. Lipov čaj bio je dobar i za iznožavanje.⁶⁵

Stolisnik (lat. *Achillea millefolium*) stanovnici⁶⁶ lovinačkog kraja poznaju pod više naziva: *idučica*,⁶⁷ *(h)ajdučica*,⁶⁸ *(h)ajdučka trava*,⁶⁹ *sporiz*,⁷⁰ a zanimljivo je koliko široku primjenu ima. Naime, kazivači navode kako se primjenjivao kod bolova u želucu,⁷¹ i to u obliku čaja, zatim protiv hemoroida,⁷² a kazivačica iz Vagana, r. 1935. dodaje da je za sve dobar, s njim su se Ličani prije i branili. Kazivač iz Piplice, r. 1934. se sjeća: *hajdučkom travom su se hajduci i ljudi u to vrijeme rane, privijali to na rane i lječili se... (...) Ne, list ne nego plod. (...) A za porezotine, to ajdučku travu su istiskivali sok iz nje.*

Šestero kazivača⁷³ potvrdilo je da su i kamilicu (lat. *Matricaria chamomilla*) upotrebljavali u ljekovite svrhe, a kao najčešću primjenu ističu čaj od kamilice koji se pio za zimu za prehladu,⁷⁴ te kod želučanih problema⁷⁵.

⁶⁰ Latinski nazivi biljaka preuzeti su sa web stranice <http://www.herbateka.eu/>.

⁶¹ Dvije kazivačice (r. 1937. i 1956.) i dva kazivača (r. 1931. i 1942) iz Lovinca, tri kazivačice iz Sv. Roka (r. 1930, 1945. i ?), dva kazivača iz Piplice (r. 1929. i 1934) i kazivačica iz Vagana, r. 1935.

⁶² Kazivačica iz Vagana, r. 1935. kaže kako lipov čaj *miriši sve naokolo*, a isto je potvrdila i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

⁶³ Kazivač iz Piplice, r. 1929. koji kaže da se pio za *dišne organe* i *kašalj*. Kazivač iz Piplice, r. 1934. i kazivačica iz Sv. Roka, 1945.

⁶⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

⁶⁵ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956. Kazivač iz Lovinca (r. 1942) ističe *za srce da nije dobar*, a o štetnosti lipovog čaja za srce saznao je u *Njemačkoj na televiziji*.

⁶⁶ Dvije kazivačice (r. 1928. i 1945) iz Sv. Roka, kazivačica iz Lovinca, r. 1937. i kazivačica iz Vagana, r. 1935.

⁶⁷ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937.

⁶⁸ Kazivačica iz Vagana, r. 1935. upotrebljava nazive *ajdučka trava*, *ajdučica* i *stolisnik*.

⁶⁹ Kazivač iz Piplice, r. 1934. spominje naziv *hajdučka trava*, a kaže da je dobila naziv po tome što su je koristili hajduci za previjanje rana.

⁷⁰ Kazivač, r. 1929. i kazivačica r. 1930. iz Sv. Roka i dva kazivača (r. 1929. i 1929) iz Piplice.

⁷¹ Dvije kazivačice (r. 1928. i 1945) iz Sv. Roka, kazivačica r. 1937. iz Lovinca i kazivač r. 1929. iz Piplice.

⁷² Kazivač iz Piplice, r. 1929. i kazivačica iz Vagana, r. 1935.

⁷³ Dvije kazivačice (r. 1928. i 1937) i jedan kazivač iz Lovinca, r. 1942. te tri kazivačice (r. 1930, 1945. i ?) iz Sv. Roka.

Nadalje, u lovinačkom kraju poznata je i biljka pod nazivom kimljen ili kim (lat. *Carum carvi*). Kimljen su žene brale, to smo svi upotrebljavali. Kuv'o se čaj, mećalo se u crnu kavu, to su žene stare radile,⁷⁶ ... to je dobro isto za, prije stare žene veli boli me trbuh ili neki grčevi ili nešto sa trbuhom, crijevim' i to svakako boljša. (...) Ima nešto u njemu, i za želudac je dobar isto.⁷⁷ Dodaje da se kimljen stavljao u kavu, ali i u kruh.⁷⁸

Iva (lat. *Salix caprea*) i kadulja (lat. *Salvia officinalis*) dvije su biljke koje su kazivači⁷⁹ spominjali zajedno, ne navodeći razlike u njihovoj primjeni ili svojstvima. Kažu da se od njih kuhao čaj koji je bio dobar za pluća, za dišne organe, to je super.⁸⁰ Kazivač iz Lovinca r. 1942. kaže da je čaj od ive i kadulje bio dobar za živce, odnosno za smirenje. Zanimljivo je kako je dvoje kazivača istaknulo da se ivu i kadulju bralo na brdu Resnik u lovinačkoj okolici, iz čega se može zaključiti da nisu bile široko rasprostranjene biljke, odnosno da su rasle samo na određenim područjima.⁸¹

Biljke majčine dušice (lat. *Thymus serpyllum*) sjeća se sedmero kazivača,⁸² a navode joj različitu primjenu: za smirenje,⁸³ za stomak, želudac⁸⁴ ili pak za dišne organe.⁸⁵

Bazgu⁸⁶ (lat. *Sambucus nigra*) Lovinčani poznaju još i pod nazivom zobika.⁸⁷ Sjećaju se da su od nje kuhali čaj vrlo ugodnog mirisa koji se pije za iznojavaње, za prehladu,⁸⁸ odnosno za ove dišne puteve, da, da kad se prehladi

⁷⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

⁷⁵ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928. i kazivačica iz Sv. Roka, r. ?, koja navodi kako je kamilica bila za dobar san. Kazivačica iz Sv. Roka (r. 1930) za kamilicu kaže: Nije onda niko za nju ni zna! Nije se za kamilicu ni znalo za stare Jugoslavije, što možemo smatrati samo individualnim nedostatkom sjećanja o primjeni ove biljke.

⁷⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1929.

⁷⁷ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

⁷⁸ Po njenom mišljenju, to se činilo zbog njegovih ljekovitih svojstava.

⁷⁹ Dvije kazivačice (r. 1928. i 1930) i jedan kazivač (r. 1929), kazivač (r. 1942) i kazivačica (r. 1937) iz Lovinca, kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivačica iz Ričica, r. 1932.

⁸⁰ Kazivačica iz Ričica, r. 1932, a potvrđuje kazivač iz Sv. Roka, r. 1929.

⁸¹ Kazivač iz Sv. Roka, r. 1929. i kazivačica iz Ričica, r. 1932. Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1928. kaže to su nabavljali okolo, nije ovde bilo.

⁸² Tri kazivačice (r. 1930, 1945. i ?) iz Sv. Roka, dvije kazivačice (r. 1937. i 1956) iz Lovinca, te kazivačica r. 1929. i kazivač r. 1934. iz Piplice.

⁸³ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937. i kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

⁸⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1920.

⁸⁵ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

⁸⁶ Dva kazivača (r. 1929. i 1929) i jedna kazivačica (r. 1930) iz Piplice, kazivačica (r. 1937) iz Lovinca, kazivačica r. 1935. iz Vagana te kazivačica r. 1945. iz Sv. Roka.

⁸⁷ Kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivačica iz Piplice, 1930.

⁸⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

*i bronhi zatvore.*⁸⁹ Kazivačica iz Lovinca r. 1937. spomenula je i sok od bazge kojeg sama pravi i koji se također ističe ugodnim mirisom i aromom, ali joj nije poznato ima li on neko konkretno djelovanje.

Gospina trava⁹⁰ (lat. *Hypericum perforatum*) kuhala se za čaj, koji je bio za *cerkulaciju*,⁹¹ a primjenjivala se i ako *ima za kakve kraste djeci da se ne pravi u kose ima gospina trava. Sasuši se, satere se u prah i onda se to posipa, ne... po, po, po krasti, po rancu.*⁹²

Kopriva⁹³ (lat. *Urtica dioica*) je biljka koju se u lovinačkom kraju primjenjivalo na nekoliko načina: kuhao se čaj od koprive koji *čisti krv, krvne žile, pročišćava*,⁹⁴ *pročišćava bubrege i mokraćne kanale*,⁹⁵ a kuhala se i s krumpirom,⁹⁶ u varivu⁹⁷ ili kao juha od koprive.⁹⁸

Pelina (lat. *Artemisia absinthium*) kojega nazivaju *pelim* sjećaju se samo pojedini kazivači⁹⁹ Koristio se i za plućne bolesti,¹⁰⁰ pa čak i *unda kad me svrbi noge i ruke, ja onda mažem i to od tog prođe*¹⁰¹ Pelin se koristio i za liječenje želučanih problema (o čemu će biti riječi kasnije u tekstu).

Ljekovito djelovanje šipka (lat. *Rosa canina*) poznaje četvero kazivača.¹⁰² Ističe se da je dobar za liječenja prehlade i poteškoća s disanjem,¹⁰³ i da ublažava želučane tegobe.¹⁰⁴

Vrisak (lat. *Satureja montana*) je troje kazivača istaknulo kao biljku od koje se kuha vrlo ukusan čaj koji se pije kod bubrežnih oboljenja.¹⁰⁵ Ostali kazivači se ne sjećaju upotrebe vrisaka u ljekovite svrhe.

⁸⁹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

⁹⁰ Kazivač r. 1931. i kazivačica r. 1937. iz Lovinca, kazivač r. 1929. iz Piplice, kazivačica r. 1935. iz Vagana te kazivačica r. 1945. iz Sv. Roka.

⁹¹ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937.

⁹² Kazivač iz Piplice, r. 1929.

⁹³ Kazivač r. 1931. i kazivačica r. 1928. iz Lovinca, kazivačica r. 1935. iz Vagana, kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. I kazivač iz Piplice, r. 1934.

⁹⁴ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

⁹⁵ Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

⁹⁶ Kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

⁹⁷ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. kaže da je kuhala *čušpajz* od koprive.

⁹⁸ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928. kaže da je poznavala čovjeka koji je kuhao juhu od koprive koja je jako zdrava.

⁹⁹ Kazivačica iz Piplice (r. ?) i kazivač iz Lovinca (r. 1931). Kazivač iz Lovinca (r. 1942) nije siguran da li ove biljke ima u lovinačkom kraju.

¹⁰⁰ Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

¹⁰¹ Kazivačica iz Piplice, r. ?

¹⁰² Kazivač r. 1942. i kazivačica r. 1956. iz Lovinca, kazivač iz Piplice, r. 1934. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

¹⁰³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. i kazivačica iz Lovinca, r. 1956.

¹⁰⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

Ranjenik¹⁰⁶ (lat. *Agrimonia eupatoria*) je biljka za koju kazivači kažu da se nije kuhala za čaj, već su koristili samo njezin list, i to za liječenje rana, kako mu i samo ime kaže. Naime, *ima listiće okrugle zelene, onda ako je bila rana recimo ili čir ili... to su malo nad šporetom ugrijalo, zaljepilo se tu i to izvuklo sve što je bilo.*¹⁰⁷ Drugi nazivi za ranjenik su *rosopad* i *zlatna trava*,¹⁰⁸ *ranjenica trava*¹⁰⁹ i *petrovac*.¹¹⁰

Još jedna biljka koja svojom primjenom slični ranjeniku je bukvice (lat. *Plantago major*) čiji list *ugrij na šporetu i malo uljem*¹¹¹ te se onda stavlja na oštećena mjesta na koži, odnosno *ako naprimer trn neki ubode, pa se taj trn ne da izvadit.*¹¹²

Trninu ili crni trn (lat. *Prunus spinosa*) ljekovitom smatra četvero kazivača,¹¹³ nazivajući je *trnjina*, no dvoje kazivača izjednačavaju trnjinu s glogom (lat. *Crataegi summitas*), odnosno *gloginjom*.¹¹⁴ Naime, *trnina ima crni trn, nije glog, to je drugi trn, samo ima erm... plod ima ko grožđe crno, 'nako bobice neke plave,*¹¹⁵ dok glog ima *one crvene neke pupice.*¹¹⁶ Čaj od sušenih bobica trnine pomaže pri bolestima dišnih organa,¹¹⁷ a za glog kažu da je *zdravo za srce, za krvne žile.*¹¹⁸

Metvice (lat. *Mentha pipeirta*) se sjeća samo troje kazivača¹¹⁹ koji nisu upoznati s njezinim konkretnim svojstvima, ali znaju da se od nje kuhao čaj.

Troje kazivača¹²⁰ je istaknulo kako su luk (lat. *Allium cepa*) i češnjak (lat. *Allium sativum*) ljekoviti i zdravi, posebice za prehlade, a spominje se i da *se je meća bjeli luk kako je šupalj zub i kapula, da malo ublaži.*¹²¹

¹⁰⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, kazivačica iz Ričica, r. 1932. i kazivač iz Lovinca, r.? Kazivač iz Lovinca, (r. 1942) potvrđuje njegovu ljekovitost ali ne poznaje konkretnu primjenu.

¹⁰⁶ Kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1940. iz Piplice, kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, kazivačica iz Ričica, r. 1932., kazivačica iz Smokrića, r. 1939. i kazivačica iz Kika, r. 1946.

¹⁰⁷ Kazivačica r. 1932. iz Ričica, a potvrđuju kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1940. iz Piplice, te kazivačica iz Smokrića, r. 1939.

¹⁰⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹⁰⁹ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

¹¹⁰ Kazivačica iz Lovinca r. 1937. kaže da se od njega kuhao čaj.

¹¹¹ Kazivač iz Lovinca, r. 1942., a potvrđuje kazivačica iz Vagana, r. 1935.

¹¹² Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹¹³ Dva kazivača (r. 1929. i 1934) iz Piplice, kazivač iz Lovinca, r. 1942. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

¹¹⁴ Kazivač iz Piplice, r. 1929. i kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹¹⁵ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

¹¹⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

¹¹⁷ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

¹¹⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

¹¹⁹ Kazivač r. 1929. iz Lovinca, kazivačica r. 1935. iz Vagana i kazivačica r. 1945. iz Sv. Roka.

Sl. 1. Bazga, kadulja, šipak, gospina trava i hajdučka trava (s lijeva na desno) u Piplici u obitelji kazivača r. 1934. Snimio Augustin Perić, svibanj 2010.

Na pitanje jesu li gljive ljekovite, odnosno jesu li ih koristili u liječenju uobičajen odgovor je bio: *U zadnje vrijeme svi tvrde da imaju gljive ljekovita svojstva. Ovdje u Lici ranije ljudi nisu poznavali gljive i nisu ih brali (...)* A jednostavno nije bile poznate ove druge vrste i postojao je valjda taj strah od otrovanja.¹²²

Kazivačica iz Lovinca, r. 1956. se u razgovoru o ljekovitim biljkama sjetila i šljiva, govoreći: *I šljive su ljekovite, e. Šljive recimo smanjuju masnoću u krvi. I za probavu su jako dobre.*

Prema navedenim podacima možemo zaključiti kako je primjena ljekovitog bilja u lovinačkom području bila široka, te da su stanovnici upoznati s velikim brojem biljaka i njihovim ljekovitim svojstvima (Sl. 1). Većinu biljaka se bralo i sušilo za potrebe pripreme čaja, a kako kaže kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. *svaki čaj taj ima svoje samo to treba dobro poznavat.* Stoga su

¹²⁰ Kazivač r. 1929. iz Lovinca, te dvije kazivačice (r. 1930. i 1945) iz Sv. Roka.

¹²¹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹²² Kazivačica iz Lovinca, r. 1956. Kazivačica iz Ričica, r. 1932. potvrđuje kako nije bio običaj brati gljive te navodi slučajeve da su se ljudi otrovali. Ostali kazivači ne sjećaju se branja gljiva niti njihove primjene u liječenju.

neki kazivači spominjali i knjige o ljekovitom bilju kojima se danas često služe i s kojima su nadopunili svoja znanja. Tako ista kazivačica kaže: *imam ja to u tim knjigam. Ima baš ti knjiga*. I pojedini drugi kazivači¹²³ su na sličan način isticali znanja koja su naučili čitajući knjige o ljekovitom bilju.

U prvom dijelu rada cilj je bilo prikazati koliko je danas prisutna narodna medicina u svakodnevnom životu ljudi, o čemu kazivači nisu izravno upitani, ali se na temelju njihovih kazivanja može zaključiti da znanja, kojih se sjećaju iz djetinjstva i mladosti, često primjenjuju i danas. Tako je nekoliko kazivača¹²⁴ tijekom intervjua pokazivalo svoje vrećice s različitim osušenim biljkama od kojih i danas redovito kuhaju čaj, iako potvrđuju da piju i lijekove koje im propiše liječnik.¹²⁵ *Kad pijem čaj njega pijem ujutro, tabletu onda pijem poslje, tablete pijem ovo kako su mi prepisali, ili dva puta puta dnevno il jednom dnevno*.¹²⁶ Također, mnogi su kazivači odgovarali na pitanja koristeći sadašnje vrijeme, primjerice *čaj od lipe pijemo za...* Na temelju takvih potvrda upotrebe ljekovitog bilja možemo zaključiti da se primjena narodne medicine zadržala sve do danas, barem među starijim stanovništvom, koje je ispitivano u ovom istraživanju. Stavove o primjeni ljekovitog bilja kod mlađih generacija tek treba istražiti.

Ostali ljekoviti pripravci

Različiti domaći proizvodi i pripravci također mogu imati ljekovita svojstva i poslužiti za ublažavanje ili liječenje nekih tegoba i bolesti. Pritom, rakija je jedan od poznatijih *domaćih lijekova*, a imala je više različitih primjena. Naime, kazivačica iz Piplice, r. 1940. ističe kako se rakija često upotrebljavala *kad je bolio zub malo su isprali rakijom, kad je bolio želudac, sad... ovaj, kad su se ograbali na nešto onda su stavili rakiju, to je bijo*

¹²³ Kazivač iz Piplice, r. 1929. kaže kako mu je sin donio knjigu o ljekovitom bilju, a zna da i kazivač r. 1929. također iz Piplice ima jednu takvu, no taj kazivač to nije isticao. Kazivačica r. 1946. iz Kika sjeća se knjige "Narodni ljekar" autora Vase Pelavića. Kazivač iz Piplice, r. 1934. potvrđuje kako *imamo mi dvije knjige u kući (...) nama je puno lakše jer mi imamo knjigu i sad samo svaka ova trava koju sam ja nabrojila, mi znamo zašto koja pomaže*.

¹²⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. pokazala je vrećicu punu osušene kadulje, kazivač iz Piplice, r. 1929. također kaže *ljeti to uberemo (...) ja se liti spremim toga*. Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. kaže *ja uberem svake godine malo i bazge, (...) i lipovog uberem, (...) metvicu sijali*. Kazivačica iz Vagana, r. 1935. kaže: *Sama berem, sama sušim*.

¹²⁵ Riječ je o 'medicinskom pluralizmu', odnosno međusobnom ispreplitanju *nekoliko paralelnih medicinskih sustava koji su dio suvremene kulturne pojavnosti i koje pacijenti/klijenti mogu slobodno izabrati* (T. BUKOVČAN, 2010, 45)

¹²⁶ Kazivač iz Piplice, r. 1929, a slično potvrđuje i kazivačica iz Vagana, r. 1935.

univerzalni lijek. Nadalje, jedanaestero kazivača¹²⁷ na pitanje je li se u rakiju stavljalo kakve biljke da bi poprimila ljekovita svojstva, odgovorilo je potvrdno. Šljivova kora,¹²⁸ te *drinjine* i višnje rakiji daju boju,¹²⁹ grančica pelina se često stavljala u rakiju što je ublažavalo želučane tegobe,¹³⁰ a stavljale su se i hajdučka trava,¹³¹ kadulja¹³² i metvica koje su rakiji davale ljekovita svojstva, ali kazivači nisu znali precizirati koja. Medenu rakiju pripravljali su stavljanjem meda, ali to je bilo više radi okusa.¹³³

Biljne masti se u lovinačkom kraju nisu pravile, što potvrđuje sedmero kazivača.¹³⁴ Samo se pojedinci sjećaju da se pravilo nevenovu mast ili kremu.¹³⁵

Od ljekovitih pripravaka treba spomenuti i pčelinje proizvode, odnosno med i propolis. Bračni par iz Lovinca,¹³⁶ bavi se pčelarstvom te su upoznati s ljekovitim svojstvima meda i propolisa. Posebno ističu propolis koji nastaje *od prirodne smole, koja se...recimo od smole sa drveta, od pupova drveta,*¹³⁷ a otkrili su i recept: *na litru alkohola, devedesetpostotnog alkohola ide četrdeset deka propolisa. Mi radimo tako da propolis zamrznemo u dubokom i onda na obični mlinac ovaj električni za kavu malo pomalo sameljemo, ulijemo alkohol i to stoji jedno petnajst dana i na... to je tinktura. (...) Malo se prolemuća da se bolje otopi i talog se spusti dolje, a gore imate čisti propolis.*¹³⁸ On liječi *ogrebotine, to ako ozljedi se malo, to samo za... primalje se i... nemaš pojma kad je... kad je zareslo. (...) koristi se za... ako se radi o dišnim organu, grla,*

¹²⁷ Tri kazivača (r. 1929, 1929. i 1934) i tri kazivačice (r. 1930, 1940. i ?) iz Piplice, dvije kazivačice (r. 1928. i 1937) i dva kazivača (r. 1931. i 1942) iz Lovinca, kazivačica iz Ričica, r. 1932. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. potvrdili su da se u rakiju stavljalo različite biljke.

¹²⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1931. kaže da šljivova kora daje boju rakiji, a o stavljanju kore u rakiju govori i kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹²⁹ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937.

¹³⁰ Dva kazivača (r. 1929. i 1929) i dvije kazivačice (r. 1930. i ?) iz Piplice, kazivač r. 1931. i kazivačica r. 1928. iz Lovinca, te kazivačica r. 1932. iz Ričica.

¹³¹ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

¹³² Kazivačica iz Lovinca, r. 1928. i kazivačica iz Ričica, r. 1932.

¹³³ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

¹³⁴ Kazivač r. 1934. i kazivačica r. 1940. iz Piplice, kazivač r. 1942. i kazivačica r. 1928. iz Lovinca, kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, kazivačica iz Ričica, r. 1932. i kazivačica iz Vagana, r. 1935. Kazivač iz Lovinca, r. 1942. smatra da se biljne masti nisu pravile stoga što ljudi *su malo se razumili i nisu imali sredstava ni te znanje.*

¹³⁵ Kazivačica iz Sv. Roka i kazivač iz Lovinca r. 1931.

¹³⁶ Bračni par iz Lovinca (kazivačica r. 1956. i kazivač r. ?) jedini su pčelari u kraju koje sam ispitala, no postoji još uzgajatelj pčela, koji također proizvode propolis i druge pčelinje proizvode.

¹³⁷ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956.

¹³⁸ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956.

*upale ovi vragova... krajevnicu, mandule, da da to. Onda se to nakapa na par... najbolje na kocki šećera.*¹³⁹

Još su poneki kazivači¹⁴⁰ upoznati sa svojstvima meda: *Med je računa se u ljekovito bilje al ga nije svak ni ima. Mi smo ga imali dosta. Med je bija dobar za... s čajem za prehlade i med, med smo mi jeli kao obrok. Baba nam dade kruva i krumpira, i meda i... to je bilo božje.*¹⁴¹ Također, stavlja se u čaj¹⁴² i u mlijeko,¹⁴³ a kazivačica iz Ričica, r. 1932. se prisjeća kako se od meda pravio i šerbet. *Ja vam ne znam kako su ga pravili al su ga pravili... (...) Od meda i od ne znam čega, od meda valda su pravili. To smo mi djeca smjeli pit za Božić i ovako al nismo smili.*

Mile Japunčić šerbet opisuje kao slatki ljekoviti napitak koji je često služio i kao okrijepa, a pripravlja se *kuhanjem u vodi saća i meda koji u njemu ostane nakon razlučivanja. Pri lučenju voska od meda uvijek u toj troji ostane nešto meda što se novim kuhanjem pretvara u šerbet. Radi se tako da se u većoj posudi zakuha voda u koju se stave ostaci i okrajci saća uz mogućnost dodavanja meda, ako se ocijeni da ga je premalo u troji, pa će šerbet biti slađi. Kuhanje traje sve dok se vosak potpuno stopi i homogenizira tekuća masa uz probu slatkoće. Na kraju kuhanja šerbet se cijedi, hladi i odlaže u posudu. Voskocidina je ostatak lošeg ili prljavog voska koji više nije upotrebljiv, pa se baca.*¹⁴⁴

Uobičajena oboljenja i njihovo liječenje

Svakodnevni život u prvoj polovini 20. stoljeća nosio je sa sobom uobičajene ozljede, kao što su porezotine, opekline, ogrebotine, uholja, grlobolja, prehlada i slična oboljenja. S obzirom na nepristupačnost zdravstvene skrbi,¹⁴⁵ ljudi su sami pronalazili rješenja i liječili se onim postupcima za koje su čuli ili koje su naučili od svojih roditelja.

O liječenju opekline kazivači su znali mnogo toga reći. Naime, istaknuli su desetak različitih načina kako se prije liječilo opekline. Kazivačica iz Sv. Roka r. 1929. kaže: *Razbije se jaje pa se onaj bjelanjak metne na... na krpu il*

¹³⁹ Kazivač iz Lovinca, r. ?

¹⁴⁰ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, kazivačica iz Vagana, r. 1935, kazivačica iz Piplice, r. 1940. i kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹⁴¹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹⁴² Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

¹⁴³ Kazivačica iz Vagana, r. 1935. kaže: *Za sve, med je jako oduvjek... [ljekovit, op. a.], i med i mljeko i, i to... stalno i zajedno.*

¹⁴⁴ M. JAPUNČIĆ, 2000, 328.

¹⁴⁵ O tome je već bilo riječi u ovome radu, u poglavlju Odnos ljudi prema zdravlju i bolesti.

na nešto i onda se to prilipi. Tako... il se mazalo sa putrom, sa maslom, (...) i namaži se i onda metni se list od dunje, gotov, naopačke se list okrene... eto to vam je bio ljek. Kazivačica iz Lovinca r. 1937. se sjeća recepta za liječenje opekline prema kojem uzme se jedna žlica dobra kreča domaće u jednu čašu vode i to se muti, dobro muti muti. Ove domaće vode, a najbolja je kišnica, i to se ostavi da se malo slegne, kad se uno slegne onda se procjedi una jer voda gor' ostane, onaj kreč padne doli. I kol'ko une vode uspe se tolko ulja, more maslinovo more jestivo, samo nek je ulje. I to se muti dok god sve ne postane isto, bude nako zeleno bilo, i unda percem okolo se maže i najbolje to... sa tom vodom od kreča i sa uljem. Nadalje, stavljalo se i lipinu koru u vodu pa se time mazalo opečeno mjesto,¹⁴⁶ zatim donju koru bazginog drveta.¹⁴⁷ Jogurt, odnosno domaće kiselo mlijeko¹⁴⁸ se također koristilo, a pomoglo je i ako se opeklinu namaže sapunom, pa nakon toga uljem.¹⁴⁹ Kazivačica iz Sv. Roka r. 1930. navodi kako se koristio i *stapani maslac*. (...) i unda ovaj list od trišnje i zobike, list se ljepo zeleni odabire nako čist i da nije slučajno otareš ga, i unda ga malo ugriješ, (...) na plamenu da se malo omekša i kad se malo omekša unda ga se tim maslacom [namaže, op. a.] s une obrnute strane [lista, op. a.]. (...) Unda se to podmaže i unda na tu opeklinu to staviš, a unda nako lagašno lagašno namažeš opaklinu a ne po unutra neg samo okolo, ovaj... i unda se to minja po nekol'ko dana prema tomu kol'ko izgoriš i unda se poslje to skine i da ništa na to ne dolazi ali se moraš dobro čuvat prašine i nečistoće da bi to zaraslo. Zanimljiv način liječenje opekline bio je i da se peklo jaje toliko dugo dok nije postalo crna mast kojom se onda mazalo opečeno mjesto,¹⁵⁰ a još neki lijekovi bili su, npr. zečja dlaka,¹⁵¹ list bukvice te nevenova mast.¹⁵²

Porezotine su također bile česta ozljeda, a najčešći način bio je: *žar stuci onaj vruć, onaj crn pepel, ono se uzme i stavi na ranu, to odmah ko da obari ono*.¹⁵³ Kazivač iz Piplice, r. 1929. spominje kako se na ranu stavljao duhan, a

¹⁴⁶ Kazivač iz Sv. Roka, r. 1929.

¹⁴⁷ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956. koja spominje da se za opeklina koristio i vosak, ali ne obajašnjava na koji način.

¹⁴⁸ Dvije kazivačice (r. 1928. i 1937) i jedan kazivač r. 1931. iz Lovinca, dva kazivača (r. 1929. i 1929) iz Piplice te kazivačica iz Vagana, r. 1935.

¹⁴⁹ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

¹⁵⁰ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

¹⁵¹ Kazivačica iz Pilice, r. 1930. sjeća se da je njezina pokojna baka zečju dlaku lijepila na opečeno mjesto na tijelu, što je često znalo smetati kod rada jer se odljeplivalo pa bi došlo do krvarenja.

¹⁵² Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

¹⁵³ Kazivač iz Lovinca, r. 1935. a potvrđuju kazivač r. ? i kazivačica r. 1937. iz Lovinca, kazivačica r. 1928. iz Sv. Roka i kazivač r. 1929. iz Piplice,

pomogao bi i maslac ili maslinovo ulje.¹⁵⁴ Propolis je također bio djelotvoran,¹⁵⁵ rakija šljivovica,¹⁵⁶ list bukvice, odnosno zlatne trave,¹⁵⁷ a spominje se i prah koji nastaje truljenjem drveta, jer on zaustavlja krvarenje.¹⁵⁸

Osip na koži također se liječio na nekoliko zanimljivih načina. Za dječji osip ili *svrab*¹⁵⁹ po preponama, pošto *nije bilo pudera i praška ko danas*, koristilo drvenu prašinu koja nastaje kada drvo napadnu nametnici.¹⁶⁰ Također, znalo se natrljati sumpora na oboljelo mjesto na koži¹⁶¹, ili pak *čistim mljekom kad se krava pomuze il koze, od koza bilo još bolje. Onda se una ozgo tlaka pokupi se, jer se stvaralo vrhnje, onda se pokupi i ono bilo dobro.*¹⁶²

Čirevi na koži također su se znali pojavljivati, a liječilo ih se rakijom,¹⁶³ trljalo crvenim lukom¹⁶⁴ ili ploškama krumpira, te listovima ranjenika i zlatne trave.¹⁶⁵ Čireve se u lovinačkom kraju nazivalo *potkožnjaci*¹⁶⁶ ili *micine*.¹⁶⁷ Kazivačica iz Sv. Roka (r. ?) i sama je u djetinjstvu oboljela od čireva, a majka ju je odvela jednoj seoskoj baki koja je *mol'la i znam da je rad'la sa ovim kamenčićim', al od živog kamena (...) I onaj treći kamenčić, a imala je devet, navodno da je...da je ta taj čvor ima oni devet svoji [slojeva, op. a.]... svako bi onda zakopala u zemlju, al to je sazrijalo, kol'ko ja mislim da je to sazrijalo i proval'lo sve i onda izašlo.*

Na pitanje kako se prije liječilo želučane tegobe, kazivači su najčešće navodili različite čajeve¹⁶⁸ u koje se stavljao pelin,¹⁶⁹ a i rakija¹⁷⁰ se smatrala djelotvornom kod želučanih tegoba. Kao još jedan oblik liječenja kazivačica iz Sv. Roka (r. ?) opisuje: *na nešto metnu svjeću i zapale i poklope čašu, ovako na to. Ta čaša izraste, a posebno se zanimljivim čini recept kojeg primjenjuje*

¹⁵⁴ Kazivačica r. 1930. iz Sv. Roka, a potvrđuje kazivačica iz Smokrića, r. 1939.

¹⁵⁵ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956.

¹⁵⁶ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹⁵⁷ Kazivačica r. 1928. i kazivač r. 1931. iz Lovinca.

¹⁵⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

¹⁵⁹ Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

¹⁶⁰ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

¹⁶¹ Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

¹⁶² Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹⁶³ Kazivačica iz Kika, r. 1946.

¹⁶⁴ Kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1930. iz Piplice.

¹⁶⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹⁶⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹⁶⁷ Kazivačice (r. 1930. i ?) iz Sv. Roka.

¹⁶⁸ Djelotvornima se smatralo već opisane čajeve: od kamilice, stolisnika ili hajdučke trave, ive i kadulje, kimljena, petrovca i metvice.

¹⁶⁹ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937.

¹⁷⁰ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

kazivačica iz Lovinca, r. 1928.: *Ja vode u čaši, papra, kad mi nešto nije u redu želudac popijem i mene prođe. (...) To je zdravo. Meni je, ja ne znam kako me... a veli moj ded [suprug, kazivač iz Lovinca, r. 1931., op. a.], vruga veli vode, nego rakije i papra. Unda on rakije i papra.*

Na pitanje kako su se prije liječile probavne smetnje, neki su kazivači odgovarali: *Ma nikad nismo mi ni imali probavnih smetnji,*¹⁷¹ zato iz razloga što *mi smo, sine, jeli hranu koja nije zatvarala ljude. I u Liki, mi se nikad nismo prejedali, jer su bile brojne obitelji, puno djece. I... nije bilo jest kol'ko ko hoće i kad hoće.*¹⁷² Iako su bile rijetke, kao lijek za probavne smetnje koristio se čaj od bršljana¹⁷³ ili pekmez od drijena: *Kad je zrel onda žene pravi đem, (...) onda one par žlica oni metnu u vodu, razmuti kao sok nekakav i od s tim je se to nekako regulisalo*¹⁷⁴.

Bolesti poput prehlade, gripe i poteškoće s disanjem liječile su se ponajviše čajevima. Iva i kadulja¹⁷⁵ su bile djelotvorne, šipak također,¹⁷⁶ kadulja¹⁷⁷ te pčelinji pripravak propolis.¹⁷⁸ Za ublažavanje kašlja i lakše disanje na prsa se stavljala krpa natopljena ugrijanim uljem.¹⁷⁹ Luk i češnjak su se trljali u dlanove i tabane¹⁸⁰ ili su se jeli sa slaninom.¹⁸¹ Također, *za pluća se je pila kozja friška varen'ka.*¹⁸² Za snižavanje tjelesne temperature koristili su se oblozi od hladne vode¹⁸³ ili se stavljalo *sirće na tabane. Ocat. Oni to na tabaniće doli, nakvasi se pa na tabane, jer oni znaju goriti i na tabane to tako mećalo.*¹⁸⁴ Kazivač iz Piplice, r. 1934. se prisjeća: *moja pokojna mama, ona je na stopala jaje, stavi čistu krpu pa razbije jaje o toj kрпи i to na tabaniće djeci, stopala stavljala.*

¹⁷¹ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

¹⁷² Kazivač iz Piplice, r. 1934.

¹⁷³ Kazivač iz Piplice, r. 1929. dodaje da *čovjek kad nema probave onda se tu kuva taj od bršljana.*

¹⁷⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹⁷⁵ Dvije kazivačice (r. 1928. i 1930) i jedan kazivač r. 1929. iz Sv. Roka, kazivačica r. 1937. i kazivač r. 1942. iz Lovinca, kazivačica r. 1932. iz Ričica i kazivačica r. 1935. iz Vagana.

¹⁷⁶ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956, a potvrđuje kazivač r. 1934. iz Piplice koji kaže *mi smo jedino znali da topal šipkovi čaj, onda još malo ruma i to je nama u gripi jako pomagalo.*

¹⁷⁷ Kazivač r. 1929. iz Piplice i kazivačica r. 1935. iz Vagana.

¹⁷⁸ Kazivač iz Lovinca, r. ?

¹⁷⁹ Kazivačica r. 1937. iz Lovinca i kazivačica r. 1932. iz Ričica.

¹⁸⁰ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

¹⁸¹ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

¹⁸² Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹⁸³ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

¹⁸⁴ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937.

Za liječenje grlobolje također su se najčešće upotrebljavali čajevi, i to od lipe,¹⁸⁵ kao i oblozi od tople ili slane vode.¹⁸⁶ *Onda ko je jači i muški su i rakije kuvali ili vina skuvali, i tako. (...) Onda se na pari parilo, kad se krumpir kuva pa se pokrije malo pa onom...*¹⁸⁷ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937. sjeća da se grlobolju liječilo i mlijekom kobile koja se pomuzla neposredno nakon ždrijebljenja, a sličan podatak navodi i kazivač iz Piplice, r. 1934. koji priča: *moja pokojna mama kad nas grlo bol'lo ona bi najprvo u jednu malu posudicu stavila šećera i na šporet da se malo taj šećer ugrije, i onda bi tu ulila tog mljeka našega [ovčjeg, op. a.]. Odrasli, oni su rakiju isto tako, lipo šećer se ugrije i rakija malo i čak i prokuva, to ja jako ovaj... odvratno i teško ali pomaže. (...) Dok je vruće [se pije, op. a.]. (...) Tako, onda znalo je kad bi bijo, mi smo to prije zvali taj kašalj kukurikavac, onda bi bila sreća kad bi negdi u selu bila blizu kobile koja se... ima ždrjebe. Jako jako ljekovito. Od magarice je još bolje. Još bolje. (...) Ili ne mora imat ni mlado ako ona ima mljeko... i tako.*

Na pitanje kako se prije liječilo glavobolju većina je kazivača spominjala *izvlačenje temperature*, i to stavljanjem krumpira narezanog na kriške: *krumpir se reže na onako one kriške pa kad glava boli jako onda se stavljalo na glavu da ublaži temperaturu.*¹⁸⁸ Osim krumpira, stavljalo se krastavce na čelo,¹⁸⁹ i pečeni luk.¹⁹⁰ Pomogao bi i vlažan oblog, odnosno rubac,¹⁹¹ a djelotvornom se kod glavobolje smatrala i kava: *To se je lječilo da popij kavu, dobru kavu skuvaj i popij i od toga, ljudi su vikali da kava, da kava liči, da una mislim, prođe te, ne boli.*¹⁹²

Za liječenje uhobolje stanovnici lovinačkog kraja poznavali su dva osnovna načina. Prvi način je tzv. *šuplja svijeća*:¹⁹³ *Zakuva se vosak pa se to platno metne u vosak pa se zamota s onim šiljkom samo otvorenim, i onda se metne u uho i zapali se. I onda to kad izgori sve iz uha izvučete to.*¹⁹⁴ Pritom, u

¹⁸⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

¹⁸⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. spominje tople obloge, a slanah obloga sjeća se kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

¹⁸⁷ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

¹⁸⁸ Kazivač iz Lovinca, r. 1935. a supruga r. 1937. potvrđuje kimanjem glave. Isti podatak potvrđuju kazivač r. 1931. i kazivačica r. 1928. iz Lovinca, kazivač r. 1934. i kazivačica r. 1930. Iz Piplice, dvije kazivačice (r. 1928. i ?) iz Sv. Roka i kazivačica r. 1932. iz Ričica.

¹⁸⁹ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

¹⁹⁰ Kazivačica iz Piplice, r. 1930.

¹⁹¹ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

¹⁹² Kazivačica iz Lovinca, r. 1928. a potvrđuje kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

¹⁹³ Kazivačica r. 1937. iz Lovinca, te dvije kazivačice (r. 1930. i 1945) iz Sv. Roka.

¹⁹⁴ Kazivačica iz Ričica, r. 1932. a potvrđuju tri kazivačice (r. 1929, 1930. i 1945) i jedan kazivač r. 1929. iz Sv. Roka, dva kazivača (r. 1929. i 1934), kazivačica r. 1937. i kazivač r. 1942. iz Lovinca te kazivačica r. 1947. iz Smokrića.

vosak se moglo umočiti platno¹⁹⁵ ili papir,¹⁹⁶ a prema podatcima kazivača nije uočena razlika u učinku. Drugi način liječenja uhobolje bio je biljkom *čuvarkućom*, i to tako da se istisne nekoliko kapi biljnoga soka izravno u oboljelo uho.¹⁹⁷ *Ona ima neku kiselinu, kaže da rastopi tu masnoću pa, bolje se čuje i očisti se uho.*¹⁹⁸ Još jedan način liječenja bio je da se stavljao oblog od tople vode.¹⁹⁹

Kao posljedica starosti nastaju proširene vene na nogama, a od jakog udara nastaje podljev krvi. Oba oboljenja, prema riječima kazivača, liječila su se pijavicama. *One su, one su... pijavice tu je jedna žena nosila, Anđa. (...) Ona je sama dolazila kroz selo, ali kome trebalo znalo se... (..) E, ali ubijenu krv, kad bi poplavilo di je ubijeno onda je mećale su pijavice. (...) Vrijedile su i za konje. (...) Ma kako ne, pomagale su. E, i unda se ona priljepi, e, e, una sebi nađe poru u, u tkivu, u kožnom tkivu, nađe sebi poru i ona ti, ona ti pruži svoj kao žalac nešto, nešto, i kroz to... i kroz to pije krv onu bolesni di je poplavi, e o onda... onda se ona napuhne i onda je [Anđa, op. a.] skine i istrlja je u lugu. Istrlja je, onda iz nje izađe ta krv, ona je metne u vodu i opet.*²⁰⁰ Dakle, kazivači spominju ženu Anđu iz Ploče²⁰¹ koja je sakupljala pijavice. Također, kažu kako pijavica u lovinačkom kraju nema,²⁰² jer žive više *podvodno i di su kakve vrila, potoci, rjeke,*²⁰³ pa ih se nabavljalo *u Dalmaciji, iz mora. Iz mora one potječu, ja mislim. (...) Ja vjerujem iz mora. Nema, u Dalmaciji to ima.*²⁰⁴ Osim pijavica, spominju se i drugi načini liječenja podljeva: *kad se udari u nešto, o kamen ili*

¹⁹⁵ Kazivačica iz Ričica, r. 1932, kazivač iz Lovinca, r. 1942. i kazivačica iz Smokrića, r. 1947.

¹⁹⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1929. i kazivač iz Piplice, r. 1934.

¹⁹⁷ Tri kazivačice (r. 1929, 1930. i ?) iz Sv. Roka, dva kazivača (r. 1935. i 1942) i jedna kazivačica r. 1937. iz Lovinca, dva kazivača (r. 1929. i 1929) i jedna kazivačica r. 1940. iz Piplice, te kazivačica iz Vagana, r. 1935.

¹⁹⁸ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937. Njezin suprug, kazivač r. 1935. izrazio je sumnju u djelotvornost čuvarkuće za liječenje uhobolje, rekavši: *Ona je... ak su vam uši zatvorene sa onom smolom il nečim. Onda one to razblaže i lakše se očisti to. A inače nekakvog posebnog utjecaja nema.*

¹⁹⁹ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

²⁰⁰ Kazivač iz Piplice, r. 1929. Podatak potvrđuju tri kazivača (r. 1931, 1942. i ?) i tri kazivačice (r. 1928, 1937. i 1956) iz Lovinca, tri kazivačice (r. 1928, 1930. i ?) iz Sv. Roka, kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1930. iz Piplice, kazivačica r. 1932. iz Ričica i kazivačica r. 1935. iz Vagana.

²⁰¹ Gornja Ploča je naselje u općini Lovinac.

²⁰² Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

²⁰³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²⁰⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1931. a potvrđuju kazivač iz Sv. Roka, r. 1929. i kazivač iz Lovinca, r. 1935.

nešto i ne probije, najbolje je slana krpa, morska sol nakvas't u krpu i to previjati,²⁰⁵ ili se na udareno mjesto stavljalo svinjsku mast.²⁰⁶

Osim vena, starost često donosi i reumu, a nju su stanovnici lovinačkog kraja liječili rakijom komovicom,²⁰⁷ a osim toga znali su ljudi za reumu mečat salamura, a to ti je... to ti je... zvalo se salamura i sad se zove pac di je se... di je se meso pacalo, salamurilo se, i onda onom... onom... obloge od one slane vode onda malo peče i vikali su da je to za reumu dobro.²⁰⁸ Za reumu je najvažnije bilo dobro se ugrijati: bilo je najviše grijanje, uz onaj šporet nekadašnji pa se... leđa izgore kolko blizo prinese. Onda je bilo isto neke, pravile su i jastuč'će od trine, od sjena i od... žita, pa ono napola da je ono mokro pa se ono strašno ugrije na šporetu rećemo, onda mečalo tamo di se ta reuma... zavuče i tobože tom vrućinom, toplinom istjerivalo.²⁰⁹ I ciglu. Ciglu dobro ugrij pa metni ciglu oko sebe i uveče kad ideš leć. (...) Zamota ciglu u krpu i onda je metne [u krevet, op. a].²¹⁰

Sličan je postupak i s bolovima u križima, odnosno leđima. Tada se uzimalo konjski izmet koji se prvo zagrije, a zatim se prislanja oboljelom dijelu leđa.²¹¹

U svakodnevnim poslovima znalo se dogoditi da se netko ubode, primjerice, na trn ili da stane na hrđav čavao, čime mu je prijetila infekcija od tetanusa. Kazivač iz Lovinca, r. 1935. je osobno doživio situaciju da je kao dječak stao na hrđav čavao: *Ja se sjećam da sam jednom bos na hrđav čavao stao i pokojni moj otac je to riješio, on je metnio maslac domaći na ugalj, ali na puno uglja na žar, i uzeo mene lijepo za nogu i onaj maslac kako je sagorjevao on je dimio, a ćaća je moju nogu držao tako visoko od onoga plamena, to je praktički izgorilo. Sagorilo od onog vrućeg dima i ja sam kroz 2-3 dana trčao normalno kao da se nije ništa dogodilo, a još dan danas imam ožiljak na nozi.*²¹² Za uspješno izlječenje postupak treba ponoviti nekoliko puta,²¹³ a ponekad se ubod ispirao i rakijom.²¹⁴ Na mjesto uboda čavlom stavljala se i slanina.²¹⁵

²⁰⁵ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937.

²⁰⁶ Kazivač iz Sv. Roka, r. 1929.

²⁰⁷ Kazivačica r. 1937. i kazivač r. 1935. iz Lovinca.

²⁰⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

²⁰⁹ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

²¹⁰ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928.

²¹¹ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

²¹² Isti princip liječenja uboda na čavao spomenuli su kazivačica r. 1929. i kazivač r. 1934. iz Piplice, dvije kazivačice (r. 1930. i ?) iz Sv. Roka, te kazivačica r. 1928. i kazivač r. 1931. iz Lovinca.

²¹³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²¹⁴ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

²¹⁵ Kazivač iz Lovinca, r. 1935. i kazivač iz Piplice, r. 1929.

I Mile Japunčić navodi da se ubode i rane liječilo *parenjem* dimom od loja ili slanine kroz *tratur*, ali ne donosi detaljniji opis postupka.²¹⁶

Na pitanje kako se prije snižavalo krvni tlak neke su kazivačice odgovorile da se prije tlak nije mjerio, niti je predstavljao zdravstveni problem,²¹⁷ dok druge spominju da se za snižavanje krvnog tlaka koristio češnjak, te rakija komovica.²¹⁸ Nizak krvni tlak poboljšavala bi i crna kava.²¹⁹

U liječenju slabokrvnosti najbolje je popiti kupinovog vina. Pripravljaju se tako da *se metne jedan red šećera, jedan red ti...* [kupina, op. a.] *i unda na suncu mjesec dana i onda se sve otopi i onda se procjedi i onda stoji otvoreno malo, gazu metnem gore pa to vrije, onda, onda zatvorim i fino za pit je fino i zdravo. (...)* Za krv.²²⁰

Higijenske prilike

Na pitanje kakva je prije bila higijena u lovinačkom kraju, kazivači su davali slične odgovore. Svi su se složili da je higijena početkom 20. stoljeća bila loša i *nikakva*.²²¹ Kazivačica iz Piplice, r. 1940. čak je u šali rekla: *Bože 'slobodi, smrdi dalje neg smo se vidjeli (...) al kako smo svi smrdili onda nismo ni smrdili drugom. (...) Nije bilo, istina je da nije bilo ovaj... ni uvjeta, ali nije bilo ni navika. (...) Nisu mjenjali košulje ni gaće svaki dan, jel.* Vjerojatno je glavni razlog tome što *nisu ljudi imali kupaone i vecea u kući ni to,*²²² a spominju se i oskudica vode kao glavni razlog loše higijene.²²³

Po nekim iskazima ljudi su se prali jednom tjedno,²²⁴ pa čak i rjeđe: *Ako operu u misec dana jednom. (...) El prali, a ja mislim da su, ni ja ne pantim da su se prali, šta ja ne znam nego liti kad voda dođe onda odu se kupat.*²²⁵ Stoga možemo zaključiti da je učestalost pranja²²⁶ ovisila od osobe do osobe, kao i o

²¹⁶ Usp M. JAPUNČIĆ, 1998, 225.

²¹⁷ Kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. Ipak, kazivačica iz Vagana smatra da je razlog tome što *nismo jeli masno neg što smo jeli mlječno, manje svinjetine.*

²¹⁸ Kazivačica iz Lovinca, r. 1956. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²¹⁹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²²⁰ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

²²¹ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

²²² Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

²²³ Kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivač iz Lovinca, r. 1942. Kazivač iz Piplice, r. 1934. smatra kako nisu svi jednako držali do higijene, dakle to je bilo pitanje individualnog karaktera, kao i danas.

²²⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1935. i kazivač iz Piplice, r. 1929.

²²⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

²²⁶ U UEA odvojena su pitanja koja se odnose na učestalost *kupanja* i *umivanja*. Kada govorimo o umivanju, identični podatci zabilježeni su i za Sv. Rok i za Vranik: *Ljudi se umivaju*

pristupačnost vode tijekom pojedinog doba godine. Ipak, za odlazak na nedjeljnu misu se uvijek nastojalo biti čist.²²⁷ *Prali su se onda kad su išli u crkvi. A to je nedilja. Onda bi se oprali, okupali, i kako su se okupal ...heh...jedno drugo poljevalo negdje... u zakloni nekoj, nije bilo kupatila i nije bilo ništa...i onda presvuklo se i išlo...ovaj, u crkvu i onda kad se vrati od crkve do idućeg tjedna, Bože...*²²⁸ *Umivalo se je uvijek, unda ako se nekud ide opere se do pojasa i ovaj... i to ako je glava prljava, ako je u prašini onda to na brzinu opere.*²²⁹

Prema podacima, češće²³⁰ su se prale žene nego muškarci:²³¹ *Pa žene mislim da je više to održavale nego muški. (...) Al ipak žena koja je uredna ona će se svaku večer morati oprati, i opere se do pasa. (...) Koje su bile malo urednije, a koje su išle svakakve (...) ko je prirodno bija uredan uredan je i to, i mislim to se je prirodno.*²³² *S druge strane, muškarci jedva se natjeraju se obrijat.*²³³

Najviše se pazilo na higijenu i čistoću djece.²³⁴ *Njih se pralo svaki dan po dva puta, po dva puta kad bi bila mati blizu.*²³⁵ *Kazivačica iz Piplice, r. 1940. kaže da ih se pralo redovito jer se smatralo da bebe bolje spavaju ako se okupaju. A kupalo ih se u škipiću,²³⁶ odnosno skitu: to su u Liki zvali skit, od drveta napravljeno iskopa se od jednoga balvana... (...) od mekanog drveta*

*ujutro a ruke peru prije jela. Noge peru navečer. (...) Umivaju se pred kućom ili u kuhinji te koriste lavor (UEA, III, 87, HF 211/1249; UEA, III, 87, gF 412/1276). O kupanju se navodi sljedeće za Sv. Rok: *Ljudi i žene se kupaju jednom godišnje (obično uoči nekog blagdana). (...) Svi se kupaju u kuhinji, u koritu. (...) Voda za kupanje se zagrijava na kuhinjskoj peći. (...) Vodi za kupanje ništa se ne dodaje (UEA, III, 87, HF 211/1249), a za Vranik: *Ljudi se rijetko kupaju, jednom ili dva puta godišnje, npr. za svadbu. (...) Kupaju se u kući u koritu. (...) Voda za kupanje se zagrijava na kuhinjskoj peći. (...) Vodi za kupanje se ništa ne dodaje (UEA, III, 87, gF 412/1276).***

²²⁷ Dva kazivača (r. 1931. i 1942) iz Lovinca.

²²⁸ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

²²⁹ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

²³⁰ Prema UEA i za Sv. Rok i za Vranik *više se peru žene i djevojke (UEA, III, 87, HF 211/1249; UEA, III, 87, gF 412/1276).*

²³¹ Dvije kazivačice (r. 1945. i ?) iz Sv. Roka, kazivač r. 1929. iz Piplice i kazivač r. 1942. iz Lovinca.

²³² Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²³³ Kazivač iz Lovinca, r. 1945.

²³⁴ U UEA zapisani su podatci za Sv. Rok: *Mušku i žensku djecu do 7. godine umiva majka (UEA, III, 87, HF 211/1249). Podatci za Vranik su nešto drugačiji: *Do pete godine mušku i žensku djecu pere i umiva majka (UEA, III, 87, gF 412/1276).**

²³⁵ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

²³⁶ Kazivač iz Piplice, r. 1929. a kazivač r. 1934. također iz Piplice spominje skit.

*iskopa se pa su tu naše bake naprave mlaku vodu i tu su bebe kupali.*²³⁷ Kazivač iz Lovinca, r. 1942. potvrđuje kako se djecu pralo češće nego što su se prali odrasli, ali kaže kako je to bilo svega dva puta tjedno.

Pri pranju najčešće se rabilo samo čistu vodu,²³⁸ a samo dvoje kazivača²³⁹ spominje upotrebu sapuna, domaćeg ili kupovnog, koji je bio mirišljav.²⁴⁰ Kosu se pralo najčešće *lukšijom*²⁴¹ koja se dobije kada *cidi se ovaj veš i onda u toj lukšiji se umlači i kosu pere, glavu ti dobro uzluči i sve prepere. U vodi. (...) ako nije se veš pra onda u kota' metne se voda da zakuva i jedna 'nako napravi se kesa i zaveže se luga i da prokuva u tome, u toj vodi. Mora kuvat možda jedno uru vremena da se to postane ta voda mekana i da postane ono... isto kaj i sad što veš iskuvavaš, na mašinu. I onda ovaj nesmi bit prijako jer lako ti koža otag ot'šla... izgor'la, onda se ovaj... to opet ulije u lavor il u kabl'cu, ti se nagneš i baba to teb' meni propere, protrlja, i ovaj onda čistom mi izapere.*²⁴² Jedan od načina pranja kose je i u vodi u kojoj se kuhala kopriva.²⁴³ Kosu se pralo i domaćim ili kupovnim sapunom,²⁴⁴ jer šampona tada još nije bilo.

Svi su kazivači proizvodili domaći sapun, zato što *nije bilo novaca za kup'ti ga, ovaj... i... onda prav'lo se ujesen ko je ima dosta blaga pa kla' koza za uno sušenje za zimu, za meso, i otpada od svinja i onoga, i onda otag soda se kaustična kupovala i otag se pravije sapun. I s tim se onda veš sapuna.*²⁴⁵ O samoj djelotvornosti domaćeg sapuna čula su se i dva proturječna mišljenja: *možda i korisniji bije, ne znam. Volija si imat,*²⁴⁶ *nije valja za vraga.*²⁴⁷ A evo i recepta za izradu domaćeg sapuna: *Sapun se pravi od sedam kila mrsa, loja, na kilu sode. I onda se znalo kol'ko se metne vode i to se vani pravilo. Ima i onaj di je onaj okrugli kota' brončani, to se obisi na komoštre, i kad ta voda počme*

²³⁷ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

²³⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

²³⁹ Kazivač iz Lovinca, r. 1935. kaže da se kupalo u domaćem sapunu, a kazivačica iz Vagana, r. 1935. spominje kupovni sapun.

²⁴⁰ Prema podacima iz UEA za Sv. Rok: *Ruke, lice i noge peru domaćim "sapunom" od sala. Kosu peru "lugom"* (UEA, III, 87, HF 211/1249). U Vraniku: *Ruke, lice i noge peru kupovnim sapunom. Kosu peru "lukšijom" ili sapunom (u novije vrijeme)* (UEA, III, 87, gF 412/1276).

²⁴¹ Dvije kazivačice (r. 1930. i 1945) iz Sv. Roka, kazivač r. 1934. i kazivačica r. 1940. iz Piplice, te kazivačica r. 1928. iz Lovinca.

²⁴² Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

²⁴³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁴⁴ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928. kaže da se kosu pralo domaćim sapunom, a kazivačica iz Vagana, r. 1935. spominje kupovni sapun.

²⁴⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

²⁴⁶ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

²⁴⁷ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

*kuvat onda se metne soda, samo se mora jako pazit jer onda ona prhne, utekla bi. I polako meće se mrs, i kad to sve zajedno zakuha onda se mješa.*²⁴⁸ *To je strašno jaka soda neka bila, onda to su pustili da se ohladi i kad se to skuva baš nekakav miris stavit unutra, i unda kad se to ohladi onda sapun ostane gore, bude ovako debel. I onda, a dole ostane voda ona i onda skinu i izrežu taj i meću da se suše.*²⁴⁹ Svi kazivači navode isti postupak pravljenja domaćeg sapuna, jedino se najčešće nije koristio nikakav miris. Domaćim sapunom se prvenstveno pralo robu,²⁵⁰ ali je bio i za umivanje²⁵¹ i pranje ruku.²⁵²

Kupovni sapuni su postojali u prvoj polovici 20. stoljeća, ali među lovinačkim su stanovništvom bili rijetkost. *Za umivanje kad dobij di uno jedan komad to se pazilo. A to je... najviše se je mlada kad dođi, kad se udat (...) unda donesi.*²⁵³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. taj kupovni sapun naziva *fini* sapun, a moglo ga se kupiti u dućanu u Lovincu.²⁵⁴ Kazivačica iz Piplice, r. 1930. dobivala ga je od rodbine iz Kanade i SAD-a, ali napominje kako *u ratu ono, četrdeset i... od četrdesprve do četrdespete ma kaki, ništa, neg ovo napravljeno ručno.*

U ovome radu prikazane su higijenske prilike i navike pretežito seljačkog stanovništava Lovinačkog kraja.²⁵⁵

Govoreći o opskrbi vodom u lovinačkom kraju, teško je utvrditi kakvo je zaista bilo stanje, s obzirom na to da su kazivanja kazivača poprilično oprečna. Naime, na pitanje je li lovinačko područje bogato vodom, četvero kazivača²⁵⁶ odgovara potvrdno. Posebno bogata vodom su područja bliža Velebitu: *Mi smo gor' u planini imali vajik dosta vode al ima sela, ova tamo lovinačka sela, znali su puno puta teško blago napajati i po vodu, u redu stoj, dok dođi ovdeka nam je bilo vrilo u Lovincu kad dolaziš odvud od nas kod one velike srušene kuće kod pošte, ondje dole, zove se Kuruzovac, e... i sa sela sa koli i bačvam išli po*

²⁴⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1929.

²⁴⁹ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

²⁵⁰ Kazivačica r. 1929. iz Sv. Roka, kazivač r. 1934. iz Piplice i kazivač r. 1931. iz Lovinca.

²⁵¹ Dva kazivača (r. 1931. i 1942.) i kazivačica r. 1928. iz Lovinca, kazivačica iz Sv. Roka, r. 1929. Kazivač iz Piplice, r. 1929. kaže kako je bio djelotvoran za kožu lica i za prišteve.

²⁵² Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. i kazivačica iz Vagana, r. 1935. kažu kako se zbog neugodnog mirisa njime nije umivalo, a kazivačica iz Lovinca, r. 1928. kaže da se njime pralo kosu, odnosno *glavu*.

²⁵³ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

²⁵⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1929.

²⁵⁵ U samome mjestu Lovinac postojalo je niz obitelji, pretežito bogatijih i uglednijih trgovaca, obrtnika i učitelja, kako je već spomenuto u uvodnom poglavlju, koji su svakako imali drukčije higijenske navike.

²⁵⁶ Dva kazivača (r. 1931. i 1935) iz Lovinca, te kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1945. iz Sv. Roka.

vodu. (...) *Mi imamo dosta vode jer Velebit ima vode.*²⁵⁷ Čuju se i suprotna mišljenja: *Vode nije bilo ni za domaćinstvo ni blago ono napojit ni skuhat. Voda se vozila odavde po tu s ovoga vrila po pet šesto kilometa... pedeset šezdeset kilometara. Ona bačva dvista litara doveze se kuć', pet krava ne popije je svu a... a nema se s čim skuvat večere te tu.*²⁵⁸ Stanovnici Piplice su vodu vozili s obližnjeg izvora uz današnju glavnu cestu, spominje se i jezero Šarića odakle se također voda dopremala.²⁵⁹ Vodu se vozilo i iz seoskog bunara te iz Vrilca u Lovincu,²⁶⁰ a i danas imaju izvorsku vodu koja dolazi vodovodom, jer se u okolnom području nalazi pet vrela koja obiluju vodom.²⁶¹

Ljudi se ljeti nisu kupali u tim vrelima prema navodima pojedinih kazivača,²⁶² jer je postojalo jezero Opsenica²⁶³ u kojem su se kupala najviše djeca, dok danas, prema kazivanju kazivača iz Lovinca, r. 1931., u Sv. Roku postoji umjetno jezero na hidroelektrani Obrovac u kojem se ljudi rado kupaju.

Pitku vodu Sv. Rok je dobio osamdesetih godina 20. stoljeća: *mislim osamdesete da smo mi doveli,*²⁶⁴ stanovnici Piplice vodovod nemaju ni danas: *Ne ne, gradske vode nema ovdje,*²⁶⁵ a Lovinac je vodu dobio *ima već... a ja mislim preko dvajst godina.*²⁶⁶

U nedostatku vode ljudi su često koristili bunar ili šternu. S obzirom na to da je bunar teško izgraditi posjedovali su ga samo dobrostojeći stanovnici.²⁶⁷ U zaselku Vagan 1970. godine izgrađen je seoski bunar odakle su svi seljani uzimali vodu.²⁶⁸ U šternu se sakupljala kišnica, a imali su je stanovnici područja koja su oskudijevala vodom. Tu kišnicu se pilo, što potvrđuje šestero kazivača,²⁶⁹ a kazivač iz Lovinca, r. 1931. kaže kako se vodu sakupljalo tako da

²⁵⁷ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. S ovim iskazom slaže se još troje kazivača iz Sv. Roka: kazivač r. 1929, kazivačica r. 1945. i kazivačica r. 1930. koja spominje vrela Serdarevo i Paško. A Svetoročanka r. ? ističe kako je oduvijek postojao problem manjka vode.

²⁵⁸ Kazivač iz Lovinca, r. 1942. Kazivač r. 1935, također iz Lovinca, spominje izvore iz kojih se dovozila voda.

²⁵⁹ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

²⁶⁰ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

²⁶¹ Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

²⁶² Kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1945. iz Sv. Roka, dok kazivačica r. 1928. iz Lovinca kaže kako su se ipak kupali: *Kupamo se. Odeš u unu jarugu i valjaš se po onoj vodi. Divota, kakva kupaona, kakvo što.*

²⁶³ Kazivač iz Sv. Roka, r. 1929. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁶⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²⁶⁵ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

²⁶⁶ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

²⁶⁷ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

²⁶⁸ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

²⁶⁹ Kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1929. iz Sv. Roka, kazivač r. 1934. i kazivačica r. 1940. iz Piplice, te dva kazivača (r. 1931. i 1942) iz Lovinca.

kad silazi s krova destilira se kroz pjesak. Onda ide u u šternju.²⁷⁰

Mile Japunčić u poglavlju *Vode i mlinovi* nešto detaljnije objašnjava kakvo je u lovinačkom kraju bilo stanje s opskrbom vode. Naime, *uza sva ta vodena bogatstva, za koja ljudi nisu ni znali, na pojedinim područjima vladala je velika nestašica vode zbog čega su ljudi kopali bunare i zidali šterne ili bi ih zidali uz kuće da ih kišnica napuni, proširivali usjeke potoka, širili izvore ili kopali lokve u blizini kuće gdje zemlja ne propušta vodu, čak i u dvorištima.*²⁷¹ *Vodu kišnicu čovjek je mogao usmjeriti u svoje bunare ili kakve iskopane jame, ali samo na svojoj zemlji i preko svoje zemlje. Za izvorsku vodu vrijedio je sasvim drugi običaj. Ona je bila zajednička svima! Tu se polazilo od načela da je voda tu bila prije nastanka sela i ljudi i da mora vječno ostati opće dobro. Isto tako bunari su od onoga tko ih iskopa, ako su na njegovom zemljištu, inače su zajednički.*²⁷²

Rublje i odjeća prali su se domaćim sapunom²⁷³ ili *lukšijom, lugom.*²⁷⁴ Proces pranja²⁷⁵ je, prema kazivanjima kazivača, poprilično naporan i dugotrajan. Naime, *roba se je prala potopi se u vodu. (...) i onda se umlaki vode na komuštrama u unome kotlu i unda se to žulja, prožulja. Kad se to prožulja unda je bil maštel, onda se iz maštela ovaj... stavi amo kad ga prožuljaš u kablici i slažeš ga u unutra u maštelu, onda i zva' se zvani lužnjak što je se tkalo od konoplje, to je bilo negdi metar sa metar, unda se na to metne morda luga, metne se nako po četiri kila luga (...) I unda u kotlu moraš ti zvanu vodu kuvat da kroz taj lug livaš a doli unda bilo je još šujer unaj čep i izlivaš onu vodu u... i jope u kotal istu pa griješ, i kad prođe dođe doli voda da ne moreš podanju prst više mecat, onda jedno po pešest taki kotlova treba, treba tu prognat kroz taj maštel i kroz taj veš (...) onda taj veš mora stat u tome dok se ne oladi, da to izgrize. I unda se nosi na vodu prat i obična je una zvala se uprt'ca uže. (...) I*

²⁷⁰ Samo dvije kazivačice iz Sv. Roka, r. 1945. i r. ? kažu kako nikada nisu pile kišnicu, a oni koji su je pili nisu je prokuhivali prema kazivaču r. 1934. i kazivačica r. 1940. iz Piplice.

²⁷¹ M. JAPUNČIĆ, 2000, 324.

²⁷² *Ibid.*

²⁷³ Kazivač iz Piplice, r. 1929., kazivačica iz Ričica, r. 1932., kazivačica iz Vagana, r. 1935, i kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²⁷⁴ Tri kazivača (r. 1931, 1935. i 1942) i jedna kazivačica r. 1937. iz Lovinca, dvije kazivačice (r. 1930. i ?) iz Sv. Roka, kazivač r. 1929. iz Piplice i kazivačica r. 1932. iz Ričica.

²⁷⁵ U UEA zapisani su način i mjesto pranja rublja za Sv. Rok: *Rublje se pere kraj izvora, na posebno napravljenom mjestu za tu svrhu. To se mjesto zove: "korita". (...) Rublje se kvasi i peri u "lugu". Posuda za to se zove "maštelo". Rublje se posipava pepelom i polijeva vrelom vodom. (...) Pri pranju se upotrebljava "pratljača"* (UEA, III, 87, HF 211/1249). Prema podacima za Vranik *Rublje se pere kraj bunara. (...) Prije pranja rublje se kvasi u "lukšiji". Posuda se zove "kablica". (...) Prilikom pranja upotrebljava se "prakljača"* (UEA, III, 87, gF 412/1276).

unda se to lipo zave... uprti na leđa i na leđim nosiš na vodu. (...) Ovaj, unda se to ljepo tamo ima na bilo je od kamena one ploče vako, onda se to komad komad i prakljaču, i s unom preklačom se to izlupa i dok ne dobiješ čistu vodu unda se ocidi, meće unutra u tu kablucu u kojoj si duni i nosi kući.²⁷⁶ Lug je bio osobito važan zato što uništi tokom pranja sve moguće bakterije, nema koji će preživjeti. (...) I ono je... bila je jedna vrsta dezinfekcije, iako ne izbjeljuje tako kao današnja sredstva za pranje.²⁷⁷ Bilo je važno znati da se ne koristi pepeo od hrastovog drveta jer je prejak za tkaninu, stoga su se rabili pepeo grabovine²⁷⁸ i lug od bukvića da je bjelji, što je god bjelji to se lipše roba iskuva.²⁷⁹ Prakljača se koristila pri pranju na izvoru ili rijeci, a imala se je ona drvane ovako [dršku, op. a.], tu je imala tanje di rukom, izrađeno lipo i udaraš po onome.²⁸⁰ Uprtica je bila jedna vrsta užeta²⁸¹ s kojim su žene nosile odjeću na ispiranje i natrag kući. Njome se robu poveže i postavi na leđa, odnosno uprti. Kazivači priznaju kako su se žene prije družile na potocima dok su ispirale robu. To je bilo prije dok se išlo društveno.²⁸²

Opranu odjeću se jer nije bilo štrika neg po trnju, po trnju se razgrčalo.²⁸³ Tko je imao štrik ili kakvu špagu zavezao bi ju između dva drveta²⁸⁴ i na nju vješao robu, a stavljalo ju se i preko plotu da se suši,²⁸⁵ na kakvoj žici (...) A bile su obična žene one oko kuće meće letve pa priko ti letava, i po živici i svakako.²⁸⁶

Zimi se robu pralo na isti način kao ljeti,²⁸⁷ čak se znalo probijati i led na rijeci ili izvoru ako je bilo potrebno.²⁸⁸ No, kazivačica iz Piplice, r. 1940. sjeća

²⁷⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, a na isti način postupak pranja u lukšiji opisuju tri kazivača (r. 1931, 1935. i 1942) i jedna kazivačica r. 1928. iz Lovinca, dva kazivača (r. 1929. i 1934.) i jedna kazivačica r. 1940. iz Piplice, kazivačica iz Ričica, r. 1932, kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁷⁷ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

²⁷⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²⁷⁹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

²⁸⁰ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

²⁸¹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, kazivač iz Piplice, r. 1934. i kazivačica iz Ričica, r. 1932.

²⁸² Kazivačica iz Vagana, r. 1935. Potvrđuju: kazivač iz Piplice, r. 1929. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945., koja dodaje da su ponekad i ogovarale.

²⁸³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, a podatak potvrđuju tri kazivača (r. 1929, 1929. i 1934) iz Piplice, dvije kazivačice (r. 1945. i ?) iz Sv. Roka, kazivačica iz Ričica, r. 1932, kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivač iz Lovinca, r. 1942.

²⁸⁴ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928, kazivačica iz Ričica, r. 1932, kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁸⁵ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

²⁸⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁸⁷ Kazivačice iz Sv. Roka, r. 1930. i 1945.

se kako se zimi nije išlo na potok, nego se *topio snjeg. A inače se bjelilo na mrazu i... vani, ovaj... (...) To se smrzne, onda poslje unesu u kuću.* I sušenje robe se zimi odvijalo na jednak način kao i ljeti, *ostavi se vani da se izmrazi i onda se unosi u kuću pa vako oko peći.*²⁸⁹

Sanitarni uvjeti su u prvoj polovini 20. stoljeća bili takvi da su siromašniji ljudi nuždu obavljali u trnju, što potvrđuje četvero kazivača.²⁹⁰ Poljski WC su imali *oni koji su bili suvremeni,*²⁹¹ a izgledao je ovako: *A to se nešto napravi četvrtasto, moremo reć u kvadrat, meter sa meter i tako. E, tako je to izgledalo. A to je bilo skroz primitivno.*²⁹² *I bila ona gore daska i... i da prostiš, sidiš i doli voda, doli rupa i voda, i onda se to šunjalo, zatrpavalo.*²⁹³ Kako prije nije bilo toaletnog papira, koristilo se raženu slamu²⁹⁴ ili pak *vreća oni od brašna, od posija, (...) onda onaj najčistiji iz sredine, onog papira.*²⁹⁵

Kupaonice se u kućama počelo graditi dosta kasno zato što je prvo trebalo uvesti vodovod. *A vodu smo dobili negdi sedamdeseti' godina. Onda počeli prav'ti kupaonu.*²⁹⁶ No, troje kazivača²⁹⁷ imaju nešto drugačije sjećanje. Oni kažu da se kupaonice počelo graditi tek iza Domovinskoga rata. Razlike u kazivanjima o tome kada su se počele koristiti kupaonice vjerojatno su rezultat individualnih navika, odnosno, neki su ih kazivači ranije, a neki kasnije počeli koristiti.

Mile Japunčić donosi podatak da je vodovod u općinu Lovinca stigao oko 1967. godine.²⁹⁸ Razlike u podacima koje donosi autor i koja iznose kazivači vjerojatno je u činjenici da nisu sva naselja vodovod dobila iste godine.

Na temelju ovih podataka možemo zaključiti kako je higijena u prvoj polovini 20. stoljeća bila loša. Ovisila je većinom o individualnim navikama, iako je važnu ulogu imala i opskrbljenost vodom, odnosno njezin nedostatak na

²⁹⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁸⁹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, a potvrđuju kazivačica r. 1928. i kazivač r. 1942. iz Lovinca, kazivač r. 1929. iz Piplice i kazivačica r. 1935. iz Vagana.

²⁹⁰ Dvije kazivačice (r. 1945. i r. ?) iz Sv. Roka, kazivačica iz Ričica, r. 1932. i kazivač iz Piplice, r. 1934.

²⁹¹ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

²⁹² Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

²⁹³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930. Potvrđuje i kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

²⁹⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

²⁹⁵ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁹⁶ Kazivač iz Lovinca, r. 1931, a slične podatke iznosi i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

²⁹⁷ Kazivač iz Piplice, r. 1934, kazivač iz Lovinca, r. 1942. i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

²⁹⁸ M. JAPUNČIĆ, 2000, 324.

pojedinin područjima. Stanovnici istraživanog područja snalazili su se na različite načine da bi došli do vode: vozili su je na kolima s udaljenih vrela, nosili na leđima, gradili bunare ili pak šterne u koje su sakupljali kišnicu. S druge strane, bilo je onih koji su vode imali i previše za svoje potrebe, a to se odnosi na ona područja koja su smještena bliže Velebitu. Nedostatak vode i nepostojanje vodovodne mreže uvelike su otežavali život ljudi, ne samo zbog higijene, već i zbog pitke vode, vode za kuhanje i za pranje rublja. Danas lovinačko područje ima uspostavljenu vodovodnu mrežu (osim u mjestu Piplici), što ljudi vidljivo cijene i poštuju, jer su iskusili patnje iz razdoblja kada se svaku kap vode moralo raspoređivati prema najprečim potrebama.

Porod

Porod je u lovinačkom kraju u prvoj polovici 20. stoljeća bio vrlo česta pojava. Naime, tada su obitelji imale mnogo više djece nego danas. To potvrđuju kazivanja ispitanika prema kojima *je tu svaka familija imala barem sedmero – osmero djece, sedmero i više,*²⁹⁹ *a najmanje je bilo petero – šestero tu.*³⁰⁰ Kazivač iz Lovinca, r. 1935. navodi kako je njegov pradjed imao sedamnaestero djece, što je bio najveći broj djece prema sjećanjima kazivača, dok se kazivačica iz Piplice, r. 1935. sjeća dvije žene koje su imale petnaestero djece. Na temelju prikupljenih podataka može se zaključiti da se broj djece smanjuje iz generacije u generaciju. Tako, primjerice, kazivač iz Lovinca, r. 1942. objašnjava: *Evo moj... moja familija, moja braća. Ja sam ima četiri sestre i tri brata. E, a ja imam dvoje djece samo.* Također, baka kazivačice iz Vagana, r. 1935. imala je dvanaestero djece, dok je ona imala troje, iz čega je također vidljiva tendencija smanjenja broja djece u svakoj novoj generaciji, iako kazivači nisu znali konkretan razlog tome.

Najčešći naziv za trudnu ženu³⁰¹ u lovinačkom kraju bio je *noseća*³⁰² ili *babna*.³⁰³ Spominje se i izraz *u blagoslovljenom stanju*.³⁰⁴ Kad je započeo porod govorilo se da tada *boli priko dimnjaka. To su slabine. Da, e to su stari zvali dimnjaci, onda kad žena, ne znam ja to boli, ne znam reći.*³⁰⁵

²⁹⁹ Kazivačica iz Kika, r. 1946.

³⁰⁰ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

³⁰¹ U UEA i za Sv. Rok i za Vranik stoji podatak *Žena u porođaju se zove "rodilja"* (UEA, IV, 124, HF 211/987; UEA, IV, 124, gF 412/1022).

³⁰² Dvije kazivačice (r. 1930. i ?) iz Sv. Roka, kazivačica r. 1928. i kazivač r. 1931. iz Lovinca te kazivač iz Piplice, r. 1929.

³⁰³ Dva kazivača (r. 1931. i 1942) iz Lovinca.

³⁰⁴ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

³⁰⁵ Kazivač iz Piplice, r. 1934. a potvrđuje kazivačica iz Piplice, r. 1940.

Mile Japunčić navodi i izraz *zbabna* te napominje kako su trudnu ženu ukućani pošteđivali od teških poslova i vremenskih nepogoda. Također, vjerovalo se da se svim željama trudnice treba udovoljavati da se ne bi dobio *jačmenac* na oku.³⁰⁶

Na pitanje gdje su žene prije rađale,³⁰⁷ većina je kazivača³⁰⁸ odgovorila da se rađalo kod kuće. Pritom su roditeljama pomagale *stare žene* koje *su porađale jednu drugu, rezale pupke, vezale ih*.³⁰⁹ Te su žene bile samouke, a zvalo ih se *babice*. Govoreći o jednoj konkretnoj *babici*, kazivačica Sv. Roka, r. 1930. kaže: *nije imala nikakve škole. (...) A una je to vid'la od drugi žena i una je to onda prihvatila*. Drugi kazivač iz Lovinca, r. 1942. kaže: *tobože kao da ona... ima nekve malo više kuraži u to se upuštati i samouka, al bojim se ja struka tu da je bila na nuli. E, da je stručnost bila ništa*. No, osim samoukih *babica*, u Lovincu je postojala i školovana primalja: *A inače, tu u Lovincu je bila jedna, jedna školovana babica, mislim... žena koja je završila srednju medicinsku školu. (...) Ona je možda negdje došla ovdje u ovaj kraj kao mlada babica, a negdi možda tridesetih godina. Ja mislim da je ona jedna od najprvih koja je došla kao stručna osoba*.³¹⁰ *Ako je bije teži porod unda je se išle po nju*.³¹¹

Što se tiče položaja u kojima su žene rađale, podatci kazivača poprilično su različiti: rađalo se na krevetu,³¹² na podu,³¹³ u čučućem položaju ili klečeći na rukama i nogama: *To bi se obično stavio neki, toplo nešto ispod žene, stavili bi se jastuci pod glavu i kraj ognjišta. E, kraj ognjišta, jer ognjište onda se ložilo vatra na ognjištu*.³¹⁴ Pojedini kazivači³¹⁵ potvrđuju da ponekad nije bilo vremena za razmišljanje o mjestu i položaju poroda.

Mile Japunčić piše da se običaj zvanja *babice* da pomogne pri porodu javlja tek početkom 20. stoljeća te piše: *Porod se odvijao u toploj prostoriji, ali*

³⁰⁶ M. JAPUNČIĆ, 2000, 249.

³⁰⁷ U UEA i za Sv. Rok i za Vranik zapisan je podatak: *Žena rađa u kući, u sobi. (...) Žena rađa ležeći na postelji* (UEA, IV, 124, HF 211/987; UEA, IV, 124, gF 412/1022).

³⁰⁸ Kazivač r. 1929. i kazivačica r. 1930. iz Piplice, kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, kazivačica iz Ričica, r. 1932. i kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³⁰⁹ Kazivačica iz Kika, r. 1946.

³¹⁰ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

³¹¹ Kazivač iz Lovinca, r. 1931. Da je u Lovincu bila i školovana *babica* potvrđuje još četvero kazivača: kazivačica r. 1928. i kazivač r. 1931. iz Lovinca, kazivač iz Piplice, r. 1934. i kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³¹² Kazivačica iz Lovinca, r. 1928, i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. i kazivačica iz Vagana, r. 1935, koja naglašava da je čak i primalja tako zahjetevala.

³¹³ Kazivač iz Lovinca, r. 1935, kazivač iz Piplice, r. 1929. i kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

³¹⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

³¹⁵ Kazivačica r. 1928. i kazivač r. 1931. iz Lovinca, kazivačica iz Piplice, r. 1930. i kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

najčešće pokraj ognjišta na plahti ili kožunu. Iskusnije žene trljale su roditelju po leđima, upirale u križa i preko trbuha, a pri slabim trudovima primicale su joj peku sa žarom držeći da će ju toplina otvoriti.³¹⁶

Duljina oporavka žena nakon poroda ovisila je o težini poroda: *A kako koja, kako je kojoj bilo prilika, a nekad je znala i brže al su rekli da bi bilo bolje da malo duže bude da odleži. Ako je teško porodije se taj... ne da se lako dić hodat. Ipak je to teško.*³¹⁷ Dakle, *ako nije bija težak porod prije je morala ona ić brzo iz kreveta, nije bilo ležanja.*³¹⁸

Prije su ljudi govorili *četrdeset dana je jedna noga u grobu,*³¹⁹ dakle, da je prvih četrdeset dana od poroda žena u smrtnoj opasnosti. Stoga je oporavak trebalo trajati četrdeset dana, ali se prema riječima kazivačice iz Piplice r. 1940. toga se nitko nije pridržavao. Najčešće su roditelje ostajale u krevetu tjedan do dva dana,³²⁰ a spominje se i razdoblje od mjesec dana: *Misec dana ona... nisu išle na polje dulje malo.*³²¹ U početku su roditelje bile *pošteđene malo,*³²² *unda una dite pazi i pusti joj se, digne se una, una se digne za osam dana i kupa dite i povija u povojić,*³²³ *pazit dite i u kuć' jelo kuvaj i ovo spremaj.*³²⁴

Prema podacima koje donosi Mile Japunčić, žena nije išla u crkvu prvih šest tjedana nakon poroda, a nakon što to razdoblje prođe, dolazila je na *uvod* pri čemu ju svećenik blagoslivlja i vodi oko oltara.³²⁵

Obično je svekrva svoju snahu roditelju tjerala natrag na posao: *Svekrva veli diž se ti. Nema veli...*³²⁶ Kazivačica iz Ričica prisjeća se žene koja je *jednom pobacila u šest miseci blizance i drugi dan joj svekrva veli moreš ti ić, ako si rodila moreš ić na blago, a za mnom se trag pozna kud idem. A ko je pita.*

Prvih osam dana nakon poroda³²⁷ je bilo razdoblje koje se zvalo *babinjke*³²⁸ ili *babine.*³²⁹ U tom razdoblju se *ide kod nje* [roditelje, op. a.] *na*

³¹⁶ M. JAPUNČIĆ, 2000, 249.

³¹⁷ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³¹⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

³¹⁹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

³²⁰ Kazivačica r. 1937. i kazivač r. 1942. iz Lovinca i dvije kazivačice (r. 1930. i ?) iz Sv. Roka.

³²¹ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928.

³²² Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

³²³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

³²⁴ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928.

³²⁵ M. JAPUNČIĆ, 2000, 251.

³²⁶ Kazivač iz Piplice, r. 1934. Potvrđuje i kazivačica iz Ričica, r. 1932.

³²⁷ U UEA i za Sv. Rok i za Vranik zapisano je da *nema svečanosti* prilikom koje bi roditelja primala goste ili darove (UEA, IV, 124, HF 211/987; UEA, IV, 124, gF 412/1022).

³²⁸ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937.

³²⁹ Kazivač r. 1934. i kazivačica r. 1940. iz Piplice, kazivač r. 1942. iz Lovinca i kazivačica r. 1945. iz Sv. Roka., koja kaže da su babine trajale čak četiri tjedna.

*babine. (...) Onda se košara neki kolača ispeče, kokoš se zakolje i očisti i... i možda kakva boca vina, dvi i onda se ide na te babine. I onda se vode dica mala, najmlađa ona dica se vode (...) tamo kod te žene, e, da vide tu bebu*³³⁰.

Mile Japunčić pod pojmom *babine* podrazumijeva dan krštenja djeteta koji je bio prve nedjelje nakon rođenja. *Babinama* su osim kumova prisustvovali gosti, rođaci i prijatelji. Običaj je bio da kum dijete daruje novac koji mu stavlja pod glavu, a kuma daruje ličku kapicu ili *kikljicu*, ovisno je li muško ili žensko dijete.³³¹

Dok se oporavljala, roditeljica je najčešće jela *ampreg juvu*,³³² zatim *juvu, mi rećemo juva kokošija i malo ovoga mesa kao od pileta, kokoši i tako. Laganiju hranu i... ali bolje nešto.*³³³ Tu hranu donosile su druge žene,³³⁴ a također su donosile i *vina iz Dalmacije i pije* [roditeljica, op. a.] *svaki dan, po skorom pola litre vina popije. Znala je žena u porodu, u babinjama, kako kažu... po trijst litara vina popit.*³³⁵

Dojenje djeteta³³⁶ trajalo je najmanje godinu dana,³³⁷ a *ima i koja ako nema drugog djeteta bude i po dvi god'ne, tri.*³³⁸ Po sjećanju kazivača iz Lovinca, r. 1931. *onda je to bilo teško odvojiti bebu... Unda odnesi kod rodbine bebu da se oduči od sise*, a njegova supruga r. 1928. kaže kako dojenje prestaje kada dijete počne jesti mlijeko, kruh i sličnu hranu.

Tri kazivačice³³⁹ kažu kako se prije vjerovalo da žena, dokle god doji, ne može ostati trudna: *Žena u najvećem...o... u najvećim broj slučajeva ne zatrudni ako doji. Ali bilo i ako zatrudni pa još uvijek doji, da je negativno djelovalo... (...) na dojenče. Da, ona ne bi smjela dojit ako je zatrudn'la.*³⁴⁰

³³⁰ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

³³¹ M. JAPUNČIĆ, 2000, 251.

³³² Kazivačica iz Lovinca, r. 1937. *Ampreg juva* ili prežgana juha je lagana i dijetna juha koja se priprema tako da se zapreška od masti i brašna zalije vodom, doda se crvena paprika te razmućeno jaje. Poslužuje se sa komadićima kruha.

³³³ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³³⁴ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

³³⁵ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937. Potvrđuje i kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

³³⁶ U UEA i za Sv. Rok i za Vranik zapsan je podatak da *Majka doji djecu obično 2-3 godine*. Također, *ako majka ne može dojiti dijete, ne uzima se žena za dojilju. Djetetu se daje kravlje mlijeko* (UEA, IV, 124, HF 211/987; UEA, IV, 124, gF 412/1022).

³³⁷ Dvije kazivačice (r. 1930. i 1945) iz Sv. Roka, kazivačica r. 1928. iz Lovinca i kazivač r. 1929. iz Piplice.

³³⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, a slične podatke potvrđuje kazivač iz Piplice, r. 1934. koji se sjeća djevojčice *imala je više od dvi godine* a još uvijek ju je dojila majka.

³³⁹ Kazivačica r. 1928. iz Lovinca, kazivačica r. 1930. iz Sv. Roka i kazivačica r. 1940. iz Piplice.

³⁴⁰ Kazivačica iz Piplice, r. 1940.

Nekoliko kazivača³⁴¹ ističu kako se majčino mlijeko smatralo najzdravijim za razvoj djeteta: *A to je puno, i zdravije i to se jako vjerovalo, i danas se govori, a onda se vjerovalo zato što je i doktor daleko i sve nezgodno i... a dok materino djete... mislim mlijeko splasne dotle uvijek je bilo djeca zdravija i bolja,*³⁴² iako je u većini slučajeva majčino mlijeko bilo jedini izbor jer drugoga nije ni bilo.³⁴³

Troje kazivača sjećaju se kako se malo dijete prije povijalo u povoj kojim mu se stezalo ruke i noge: *povojić kao tkao od (...) pamuka dugačak dva metra ali ja mislim da je uno najveći grijeh bija što su jadnom ditetu ruke stezali. (...) zašto je to bilo ta, to... vezanje, meni to nije ni dan danas jasno.*³⁴⁴ *Ajme meni, sve kako tako, al unaj povoj pa kad uno jadno dite... A ne znam... pokojna njegova [suprugova, op. a.] mater, a stegne rukice a Bog joj oprostija.*³⁴⁵ Povoj se radio tako da *dijete se metne pa se metne povitak, to je bilo dugačko, ha tako... Bilo toliko široko metar i po, i onda položi se i onda se mećala tu pelenica, pa une gaćice, jedan komad krpe (...) pa se to zamota ditetu oko nogica i ono se pelenicom pribaci vako, a ruke su morale vako stalno stajat [pokazuje uz tijelo, op. a.]. I onda ga uvati onim povitkom i okolo, najprvo, najprvo dok dva triput zamotaš dite dižeš mu glavicu, a kad dođe do guze onda se glavica ostavi a podignu se nogice pa se onda oko... oko nogu zamota i doli je bila pertla, zaveže se i evo ga.*³⁴⁶ U tome povoju dijete je provodilo čitav dan i noć, *i unda kad se zna da je pomokrilo unda un oće plakat onda se mora privit u čisto. Sa zamotavanjem se prestaje tamo kad bude po jedno tri do četiri miseca prestanu mu ruke tako stezat a inače od rukica doli zamotava ga skorom i god'nu dana.*³⁴⁷

Rađanje u bolnici započelo je *pa za unim ratom, [Drugim svjetskim, op. a.],*³⁴⁸ odnosno *negdi tamo pedeset i pete-šeste godine je postalo pop... počelo se ići rađati u rodilište a rodilište postoji samo u Gospiću.*³⁴⁹

³⁴¹ Dvije kazivačice (r. 1930. i 1945) iz Sv. Roka, kazivačica iz Lovinca, r. 1928, kazivačica iz Vagana, r. 1935. i kazivačica iz Piplice, r. 1940.

³⁴² Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³⁴³ Kazivačica iz Lovinca, r. 1928. i kazivačica iz Piplice, r. 1940.

³⁴⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

³⁴⁵ Kazivačica iz Piplice, r. 1929.

³⁴⁶ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

³⁴⁷ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

³⁴⁸ Kazivačica iz Piplice, r. 1930, a sličan podatak navode kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. i kazivačica r. 1930, također iz Sv. Roka, koja kaže: *ja mislim da Gospić nije ima prije za žene ginekologiju, da nije bilo devesto trijspete četrdesete, kod kuće su rađale.* Kazivač iz Lovinca, r. 1931. ne navodi točno razdoblje, ali kaže da su odlazile rađati u bolnicu prije Domovinskog rata.

³⁴⁹ Kazivačica iz Kika, r. 1946.

Baveći se temom poroda, istraživano je i pitanje o vanbračnoj trudnoći. Podatci svih kazivača potvrđuju kako je u lovinačkom kraju bilo vanbračne djece, ali po njihovu mišljenju, mnogo manje nego danas. Do toga je većinom dolazilo zato što su muževi ostavljali žene, nađi tamo drugu, u Ameriku, i nikad je više ne bi vidija. (...) Ma što ćeš priroda, hormoni rade i sve, i tako da ona onaj nađe drugog, nađe i on.³⁵⁰ Suseljani su na žene koje bi vanbračno zatrudnjale gledali negativno: Daleko se bolje poštivalo kriminalce nego djeteta, jer kad je se zločinac u zatvor, onda su rekli da je on odslužio.³⁵¹ Trudna neudana žena morala je nekud pobjeć ili pobacit djeteta i zakopat ga da nije ni'ko zna,³⁵² Udavilo i svakako, svašta to bilo.³⁵³ Katkada se takvu ženu preziralo,³⁵⁴ a u boljim slučajevima najprije malo tobož ružno i priča, a poslje to sve bude dobro.³⁵⁵

Vanbračnu djecu se u selu nazivalo mule,³⁵⁶ mulac³⁵⁷ (za žensko mulica³⁵⁸) ili kopile.³⁵⁹ Ljudi nisu baš bilo prijatno i teško je to dite, bilo je zapostavljeno. Zapostavljeno je bilo, a bilo ji je, bilo ji je vanbračni. Onda što su još znali, ako se u kući cura rodi a ima nevista, unda da bi to prikriji dite da nije ga cura rod'la neg da je to od ove.³⁶⁰ Čak i druga djeca ponašali su se i ona druga djeca prema toj djeci ono odbojno i posprdno i podrugljivo i svašta.³⁶¹ Kazivačica iz Piplice, r. 1940. sjeća kako se vanbračnu djecu nije sahranjivalo na groblju. No, bez obzira na kasnije posljedice, vanbračno začeto dijete nije se pobacivalo,³⁶² osim ako nije došlo do spontanog pobačaja jer bi žena trudnoću sakrivala i radila jednako kao i druge žene, zbog čega je mogla spontano pobaciti. Ima i drugačijih kazivanja: Radile su ja mislim to žene privatno jedna drugoj, morda su i kakve trave i to

³⁵⁰ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

³⁵¹ Kazivačica iz Piplice, r. 1940. koja je i sama vanbračno dijete: *Ja sam jedna od vambračne djece, ali selo nikad nije oprostilo ni mojoj mam...*

³⁵² Kazivačica iz Ričica, r. 1932.

³⁵³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. potvrđuje da bi se vanbračno rođeno dijete majka udavila.

³⁵⁴ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

³⁵⁵ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³⁵⁶ Kazivačica r. 1930. iz Sv. Roka, kazivač r. 1931. iz Lovinca i kazivačica r. 1940. iz Piplice.

³⁵⁷ Dvije kazivačice (r. 1945. i ?) iz Sv. Roka.

³⁵⁸ Kazivač iz Lovinca, r. 1931.

³⁵⁹ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

³⁶⁰ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

³⁶¹ Kazivač iz Lovinca, r. 1942.

³⁶² Kazivač r. 1934. i kazivačica r. 1940. iz Piplice.

*upotrebljavali neke.*³⁶³ Trudnoću se skrivalo tako da se *zaveživalo i zatezalo i manje išlo među narod. Stezalo se i...*³⁶⁴

Seoski svećenici vanbračnu trudnoću, naravno, nisu odobravali, ali isto tako nisu smjeli osuđivati ženu: *ja mislim da oni ne smiju gledat loše.*³⁶⁵

Kontracepcija je u prvoj polovici 20. stoljeća bila vrlo privatna stvar, *to se je strogo, strogo tajilo. To je išlo u strogo povjerenje i o tom se nije... niko nije nikome o tome pričao, tako da je to... Ljudi su često puta sumnjali možda i tamo gdje nije bilo ništa, al inače ljudi iz ovoga kraja to nisu volili. Bez obzira kolko je djece, kol'ko si siromašan bio, niko nije volio da se to sprečava.*³⁶⁶ Stoga, u većini slučajeva *prirodno smo se čuvali kol'ko željeli*³⁶⁷ ili se vjerovalo da dok žena doji ne može zatrudnijeti,³⁶⁸ o čemu je već bilo govora u ovome radu.

Pobačaj također prije nije bio uobičajena stvar: *Prije to je bila veleka grijota i kazna Božija da bi se dite ništilo kao što se sad ništi.*³⁶⁹ Ipak, tri kazivačice³⁷⁰ znaju za slučajeve pobačaja. Jednom je *došla žena iz Raduča*³⁷¹ *k mojoj pokojnoj mami tražit neku travu koja je izazivala pobačaj. Ja ni dan danas ne znam koja je to trava a znam točno di su je ubirale, dakle ti trava ima ih.*³⁷² Zvalo se koristiti i vreteno za izazivanje pobačaja, i to tako da *su zabadale doli i to probodi da iskrvari.*³⁷³

Osmero kazivača³⁷⁴ sjeća se kako je prije bila velika smrtnost djece i roditelja pri samome porodu. Glavni razlozi bili su težak porod,³⁷⁵ nestručnost seoskih *babica*,³⁷⁶ hripavac i teška prehlada³⁷⁷ te sušica.³⁷⁸ No, kako kazivač

³⁶³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

³⁶⁴ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

³⁶⁵ Kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³⁶⁶ Kazivač iz Lovinca, r. 1935.

³⁶⁷ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

³⁶⁸ Kazivač iz Piplice, r. 1929.

³⁶⁹ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930.

³⁷⁰ Kazivačica iz Vagana, r. 1935, kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. i kazivačica iz Kika, r.

1946.

³⁷¹ Mjesto u općini Lovinac.

³⁷² Kazivačica iz Kika, r. 1946.

³⁷³ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945. Podatak potvrđuje i kazivačica iz Vagana, r. 1935.

³⁷⁴ Tri kazivačice (r. 1930, 1945. i ?) iz Sv. Roka, dva kazivača (r. 1931. i 1942) i jedna kazivačica r. 1928. iz Lovinca, kazivačica iz Ričica, r. 1932. i kazivač iz Piplice, r. 1934.

³⁷⁵ Kazivač iz Piplice, r. 1934.

³⁷⁶ Kazivačica iz Sv. Roka, r. ?

³⁷⁷ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1930, čija je majka umrla rađajući nju.

³⁷⁸ Kazivačica iz Sv. Roka, r. 1945.

iz Piplice, r. 1934. kaže: *Al je bilo puno ljudi, puno naroda pa se to nije tako osjet'lo tragedija ako se negdje nešto dogodi.*

Prema većini kazivača nije se prakticirao nikakav postupak s djetetovom pupkovinom,³⁷⁹ već se zakapala nešto dalje od kuće.³⁸⁰ Kazivačica iz Lovinca, r. 1937. ipak se sjeća kako *pupak kad otpadne ono, ja to znam, onda to mater ostavlja pa kaže, curicu kad ima, to su priče al to su tako radili... onda da ditetu kad odraste da to odveže. Kad kaže odveže, to nema šta nemere početi u životu, svašta! Sad dal je to istina, ja ne znam.*

Sličan podatak donosi i Mile Japunčić: *Stare žene sjećaju se da se djetetu na pupak stavljala lanena krpica natopljena voskom koja se čuvala zajedno s pupkom, nakon što otpadne. Čuvanje pupka trajalo je sedam godina a onda ga je majka (...) davala djetetu da ga razveže. Ako dijete uspije razvezati pupak značilo je da će biti uspješno u životu.*³⁸¹

Dakle, podatci pokazuju kako je početkom 20. stoljeća u lovinačkom kraju bilo mnogo više djece nego danas. Žene su, zbog velike udaljenosti od stručne zdravstvene skrbi, radale kod kuće, uz pomaganje seoskih samoukih žena koje su znale porađati, ili uz pomaganje školovane primalje koja je bila u Lovincu. Kontracepcija i pobačaj bili su rijetkost, kao i vanbračne trudnoće koje se nerijetko osuđivalo, ponekad i u tolikoj mjeri da bi majka znala ugušiti dijete i zakopati ga izvan groblja, na neko skriveno mjesto. Sve su žene svoju djecu dojile, neka i po nekoliko godina. Dojenje se ujedno smatralo i kontracepcijom, iako se o samoj kontracepciji i pobačaju veoma malo javno znalo, takve stvari su se obično tajile.

Zaključak

U ovome radu prikazane su značajke, razvijenost i segmenti narodne medicine na području općine Lovinac. Rad ujedno nastoji pružiti sliku o tome kako su se stanovnici istraživanog područja liječili u prvoj polovici 20. stoljeća, te s kojim su se sve simptomima i oboljenjima susretali. Prikazane su i higijenske prilike i porod.

³⁷⁹ U UEA za Sv. Rok zapisano je: *Netko od žena reže "pupkovinu" škarama. Pupkovina se veže koncem. (...) Pupkovina se zakopa u zemlju. (...) Pupkovina je zakopana i više se ne pokazuje* (UEA, IV, 124, HF 211/987). Prema podacima za Vranik *Žena tome vješta, reže "pupke", škarama. (...) Pupkovina se baca* (UEA, IV, 124, gF 412/1022).

³⁸⁰ Kazivač iz Piplice, r. 1929. i kazivač iz Lovinca, r. 1935.

³⁸¹ M. JAPUNČIĆ, 2000, 249-250.

Istraživanjem je utvrđeno kako je u prvoj polovici 20. stoljeća biomedicina bila slabo dostupna stanovnicima lovinačkog područja, jer je najbliža liječnička ambulanta bila u Gračacu. Stoga se liječnika posjećivalo samo zbog vrlo teških i po život opasnih oboljenja, dok se kod svakodnevnih ozljeda i uobičajenih bolesti (prehlada, gripa, glavobolja, uhobolja i sl.) primjenjivalo stare prakse i recepte koji podrazumijevaju upotrebu ljekovitog bilja, različitih domaćih pripravaka i praksi koje su kazivači naučili od svojih roditelja te djedova i baki. Lovinčanima najbliža zubarska ordinacija nalazila se u Gospiću, pa su se za zubobolje češće obraćali tzv. *nadrizubarima*, odnosno seoskim zubarima koji su običnim kliještima vadili zube.

Kazivači su istaknuli kako lovinačko područje, kao i čitava Lika, obiluje ljekovitim biljem koje su najčešće primjenjivali u svakodnevnom liječenju ili ublažavanju simptoma nekih bolesti. Pretežno su kuhali čajeve od lipe, kamilice, kimljena, šipka, ive, kadulje i drugih, koji su im pomagali za ublažavanje simptoma gripe i prehlade, za smirivanje želučanih tegoba, probavnih smetnji i slično.

Također, ističu upotrebu rakije za, primjerice, liječenje zubobolje i želučanih tegoba, glavobolju su liječili stavljanjem ploški krumpira, krastavca ili pečenog luka na čelo, a za ozljede poput opekline i porezotina kazivači su naveli i po desetak različitih načina liječenja. Slučajeve kada nakon udarca nasjedne krv ili kada se kod starijih osoba pojave vene, liječilo se primjenom pijavica, a bolove u leđima liječilo se ugrijanim konjskim izmetom koji se prisloni na bolni dio tijela.

Osim liječenja, istraživanjem je obuhvaćena tema higijenskih prilika, koje su, prema kazivanjima kazivača, bile vrlo loše. Naime, zbog nedostatka vode u pojedinom dijelu godine i na pojedinim mjestima, ljudi su se pretežito prali jednom tjedno, i to za nedjeljnu misu. Više su se prale žene nego muškarci, a o čistoći djece vodila se najveća briga. Rublje se pralo na obližnjim izvorima i vrelima lugom ili domaćim sapunom koji su sami proizvodili, a mnogi su se njime i umivali, jer je kupovnog sapuna rijetko tko imao. Kupaonice su stanovnici lovinačkog kraja počeli graditi tek od 1970-ih godina, iako se podatci o tome kada je pojedini kazivač izgradio kupaonicu u svojoj kući donekle razlikuju.

Porod je bila treća tema obrađena u ovome rada, a njezinim istraživanjem utvrđeno je da je prije bio mnogo viši natalitet nego danas, iako kazivači ne znaju koji je tome razlog. Žene su rađale u kući na krevetu, te čučajući ili klečeći na podu, najčešće uz pomoć seoskih žena i samoukih

babica, a tek 1930-ih godina u Lovinac dolazi školovana babica. Rodilje su dojile svoju djecu najmanje godinu dana, jer se vjerovalo da je majčino mlijeko najbolje za razvoj djeteta te da žena koja doji ne može zatrudnjeti. Rađanje u bolnici zabilježeno je tek nakon Domovinskog rata. Istraživanjem su potvrđeni i podaci o postojanju vanbračne djece, iako to nisu bili česti slučajevi. Ipak, ta su djeca bila obilježena i tretiralo ih se drugačije nego djecu rođenu u bračnoj zajednici. Kontracepcija i pobačaj pokazale su se kao osjetljive teme tijekom istraživanja, jer se o tome nikada nije javno govorilo.

Rad ostavlja prostor za temeljitija istraživanja još nekih aspekata koji ovdje, možda zbog slabijeg sjećanja kazivača ili zbog nedovoljno detaljnog načina ispitivanja, nisu izašli na vidjelo. Zasigurno postoje još neki preparati, proizvodi ili prakse koje ovdje nisu spomenute, kao i mogućnost pronalaznja njihove primjene u razvoju ruralnog turizma.³⁸² Nadam se da je i pored tih nedostataka ovaj prilog o narodnoj medicini, higijeni i porodu ispunio svoje ciljeve postavljenje na samome početku i da će zaokupiti pažnju čitatelja.

³⁸² Jedan od podataka koji se odnosi na primjenu ljekovitog bilja u novije vrijeme jest taj da je prije nekoliko godina u općini Lovinac bio planiran projekt pod nazivom *Staza ljekovitog bilja*, no tijekom ovog istraživanja nije bilo prilike pobliže se njime baviti, a bilo bi korisno i zanimljivo istražiti ga. Nažalost, ni na internetskim stranicama nema podataka o navedenom projektu. Budući je velebitsko područje, kojem pripada općina Lovinac, bogato ljekovitim biljem, mogu se spoznaje o njihovim svojstvima koristiti i za poticanje razvoja ruralnog turizma, no to je tema kojom se u ovome radu nisam posebno bavila.

Literatura i izvori

- Aida BRENKO – Željko DUGAC – Mirjana RANDIĆ, *Narodna medicina*, Etnografski muzej Zagreb, Zagreb, 2001.
- Tanja BUKOVČAN ŽUFKA, Narodna medicina kao predmet etnologije, *Studia ethnologica Croatica*, 14/15, Zagreb, 2002/03, 145-169.
- Tanja BUKOVČAN, *Nije za one slabih živaca*- pitanja etičnog i moralnog relativizma u medicinskim etnografijama, *Etnološka tribina*, 33, vol. 40, Zagreb, 2010, 45-56.
- Sanja GALOVIĆ, Tradicijska medicina, vjerovanja u nadnaravna bića, porođaj i higijena, u: *Zapisi iz gornjih Ravnih kotara. Etnološki, povijesni i muzeološki prilozi o Islamu Latinskom, Islamu Grčkom, Kašiću i Podgradini*, FF-press, Zagreb, 2010, 335-365.
- <http://www.herbateka.eu/> (4.9.2010.)
- <http://www.lovinac.hr> (5.12.2010.)
- Mile JAPUNČIĆ, *Taslak: rječnik Sv. Roka*, vl. naklada, Zagreb, 1998.
- Mile JAPUNČIĆ, *Lovinački kraj: vrijeme i ljudi*, vl. naklada, Zagreb, 2000.
- Petra KELEMEN, Segmenti narodne medicine, u: *Živjeti na Krivom Putu: etnološka monografija o primorskim Bunjevcima*, sv. II, Zagreb, FF Press, 2009, 163- 187.
- Petra KELEMEN, Tihana RUBIĆ, Arhiv odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, *Studia ethnologica Croatica*, 18, Zagreb, 2006, 99-114.
- Upitnice etnološkog atlasa Jugoslavije (UEA), svezak III, tema br. 87. *Umivanje kupanje pranje*; svezak IV, tema br. 124. *Porod, dojenje, prvi zub*. Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu. UEA HF 211/987 i HF 211/1249, Sv. Rok (Gračac); UEA gF 412/1022 i gF 412/1276, Vranik (Gračac).

FOLK MEDICINE, HYGIENE AND CHILDBIRTH IN THE LOVINAC REGION

Summary

The data presented in this paper was collected during field work carried out during March and May of 2010 in the area of the municipality of Lovinac. The research was conducted within the course of *Practical Field Research* in diploma studies of ethnology and cultural anthropology, of the Faculty of Philosophy, at the University of Zagreb and the project of the *Identity and Ethno-cultural Formation of the Bunjevci*, under the mentorship of Milan Černelić Ph.D.

The data was collected by the method of unstructured interviews, and the questionnaires which were used in interviewing the narrators consisted of four themes in total: the attitude of people towards health and illness, medicinal herbs and their preparations, diseases and their treatment, hygienic conditions and childbirth. The research topics are an important part of human life and all the interviewees were equally familiar with them. Most of the data consisted of memories, stories and personal experiences from the questioned interviewees. The collected data related to the first half of the 20th century, but during the research it was confirmed that some of the medicinal preparations still remain in use today.

The article's aim is to consolidate the practice of folk medicine, hygiene conditions and childbirth which comes close to at least a small part of everyday life in the past, as well as their outlines as such in the everyday lives of the inhabitants of the Lovinac region. Being that the Velebit region, to which the municipality of Lovinac belongs, is rich in herbs and water, the knowledge of their properties could be used to promote the development of rural tourism, however this is a separate theme, which in this study, I have not specifically dealt with.

Keywords: folk medicine, treatment, herbs, hygiene, childbirth